

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Josef Vacek

**Poddaní a jejich hejtman:
Panství Točnick, Zbiroh a Králův Dvůr pod
správou Samuela Ignatia de Bois
(1670–1690)**

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Praha 2021

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

Ve Wroclawi dne 17. listopadu 2021

Josef Vacek

Bibliografická citace

Poddaní a jejich hejtman [rukopis] : Panství Točnick, Zbiroh a Králův Dvůr pod správou Samuela Ignatia de Bois (1670–1690): diplomová práce / Josef Vacek ; vedoucí práce: Jaroslav Čechura. -- Praha, 2021. -- 74 s.

Anotace

Diplomová práce se zaměřuje na vztah poddaných a vrchnosti, která je v daném případě reprezentována hejtmanem Samuelem Ignatiem de Bois. Ten vykonával správu panství Točnick, Zbiroh a Králův Dvůr od roku 1670 až do své smrti v roce 1690. Z období dvou dekád jeho správy se zachovalo množství archivního materiálu, na kterém je možné studovat, v jakých situacích docházelo k interakci poddaných s vrchností, a jak tato setkání probíhala. Práce je vystavěna na třech hlavních tématech: evidence poddaných, osazování pustých hospodářství a propouštění poddaných. Ke každému z těchto témat byly analyzovány relevantní prameny a na jejich základě vystavěna dosažená zjištění. Mezi hlavní prameny patří zejména soupisy poddaných, korespondence hejtmana a České komory, pozemkové knihy a bohatý spisový materiál zbirožského velkostatku. Mezi hlavní zjištění práce patří popsání mechanismů zhostního řízení, způsob evidence poddaných a cestou, jakou se hejtman snažil obsadit pustá stavení. Ve všech těchto případech je identifikován nejen tlak hejtmana na jím prosazované řešení, ale také protitlak, který mohli vyvinout buď samotní poddaní, anebo (často na jejich popud) též česká komora. Metodologickým východiskem je zde mikrohistorický přístup ve svých variacích, a to s přihlédnutím k nejnovější literatuře v oboru, rovněž je k tématu přistupováno historicko-antropologickou perspektivou.

Klíčová slova

17. století; každodennost; poddaní; hejtman panství; mikrohistorie; panství Točnick; panství Zbiroh; panství Králův Dvůr

Abstract

The diploma thesis focuses on the relationship between subjects and lordship, which in this case is represented by governor Samuel Ignatio de Bois. He administered the dominions Točnick, Zbiroh and Králův Dvůr from 1670 until his death in 1690. During the two decades of his

administration, a lot of archival material has been preserved, on which it is possible to study in which situations the subjects interacted with the lords and how these meetings took place. The paper is based on three main topics: registration of subjects, housing of desolate farms and dismissal of subjects on foreign dominions. Relevant sources were analysed for each of these topics and the findings were built on their basis. The main sources include, in particular, lists of subjects, correspondence between the governor and the Bohemian Royal Chamber, land books and the rich file material of the Zbiroh dominion. The main findings of the work include a description of the mechanisms of dismissal proceedings, the method of registration of subjects and the way in which the governor tried to occupy the empty farms. In all these cases, not only the pressure of the governor on the solution he is pushing for is identified, but also the counter-pressure that could have been developed either by the subjects themselves or (often at their instigation) also by the Bohemian Royal Chamber. The methodological starting point here is the microhistorical approach in its variations, taking into account the latest literature in the field, the topic is also approached from a historical-anthropological perspective.

Keywords

17th Century; Everyday Life; Subjects; Govenor; microhistory; Točník Dominion; Zbiroh Dominion; Králův Dvůr Dominion

Počet znaků (včetně mezer): 171.860 (od Úvodu po Seznam pramenů a literatury včetně)

Poděkování

Moc rád poděkoval svým přátelům Jaroslavu Čechurovi a Miloši Sládkovi, kteří mne provedli touto školou a opětovně mne nadchli pro dějiny. Taktéž velice děkuji svojí manželce za veškerou pomoc, které se mi od ní již léta dostává.

Obsah

Úvod.....	8
Metoda a hypotéza práce, prameny	9
Literatura a stručný popis panství.....	12
Evidence poddaných a jejich zbíhání	15
Stavunky	15
Zbíhání poddaných	17
Pustá stavení a nucená manželství.....	22
Osazování poustek a dalších hospodářství	22
Nucení do sňatku	27
Zhostní řízení.....	31
Většinová podoba zhostního řízení.....	32
Jaké aspekty hejtman zkoumal	37
Zvláštní podoby zhostního řízení	48
Závěr.....	57
Seznam pramenů a literatury	60
Prameny nevydané.....	60
Vydané prameny	68
Odborná literatura.....	69

Úvod¹

Předkládaná práce se zaměřuje na vrchnostensko-poddanské vztahy na panstvích Zbiroh, Točnick a Králův Dvůr (souhrnně též velkostatek Zbiroh) v letech 1670 až 1690. Hned na tomto místě je přitom potřeba uvést, že ačkoli se jednalo o komorní velkostatek, je k oné vrchnosti počítán zejména Ignatius Sebastian de Bois, který v uvedených letech zastával funkci hejtmana zbirožského velkostatku. Navzdory tomu, že se v případě hejtmana v užším slova smyslu o vrchnost nejednalo, obecně jej takto lze označit, i proto, že poddaní jej tak vnímali, dokonce jej přímo označovali jako „nižší vrchnost“, předpisy pak býval označován jako „poddaným vystavená vrchnost“.² Onou vyšší vrchností pak byla Česká komora, jejíž vztah k poddaným je v práci také analyzován.

Cílem práce je zachytit vzájemně působící vztahy mezi jednotlivými, konkrétními poddanými, popřípadě obcemi na straně jedné a vrchností (nižší i vyšší) na straně druhé. Období úřadu hejtmana de Bois se pro naplnění tohoto účelu jeví jako ideální, neboť umožňuje prozkoumat hned dvě celé dekády stálé správy jednoho hejtmana, a to navíc v době, kdy se české země stále vypořádávají s následky třicetileté války a zároveň v době, kdy naplno udeřil morová epidemie a rovněž poddanské rebelie roku 1680. Současně je právě z tohoto období zachováno rozsáhlé množství pramenů, tudíž se nabízí možnost do hloubky prozkoumat jednotlivé životní osudy a v kontextu je vyložit.

Vzhledem k rozsahu materiálů i zpracovávaných témat není možné v rámci diplomové práce podat komplexní popis dotčených panství a připojit k nim podrobnou analýzu vztahů. Namísto stručného přehledu a nástinu možných problémů byla zvolena cesta podrobného zkoumání vybraných okruhů, které dobře dokumentují vztahy vrchnosti a poddaných. Ty jsou zpracovány ve třech tématech, kterými se staly zhostní řízení, evidence poddaných a osazování na grunty. Tyto tři části na sebe volně navazují a prolínají se, z hlediska struktury pramenů pak pokrývají velkou množinu problémů, se kterými se poddaní i hejtman při jejich správě setkávali.

Zhostní řízení, tedy proces, kdy poddaný žádá o propuštění z panství, aby mohl vstoupit do poddanství pod jinou vrchností, je barvitou ukázkou hejtmanova nazírání na konkrétní poddané, neboť ke každému žadateli sepsal individuální posouzení jeho kvalit a přínosu pro panství.

¹ Práce využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

² KALOUSEK, Josef, ed. Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích (dále jen „AČ“). Díl XXIX, Dodatek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388-1779. Praha: Domestikální fond království Českého, 1913, s. 312, článek druhý.

Téma evidování poddaných umožňuje hlouběji proniknout do některých jevů, jako jsou průběh sirotčího řízení či nedovolené opouštění panství a pokusy o jeho zvrácení. Konečně snaha o kontrolu nad osazováním gruntů na panství je dokladem restriktivního přístupu, kdy se hejtman pokoušel vnutit svou vůli poddaným, současně se však ukazují cesty, jak se poddaní tomuto tlaku bránili a nacházeli cesty, jak si prosadit svou – ať už cestou legální (stížnost komoře), pololegální (stavba vlastních usedlostí na obecních pozemcích) či vysloveně nelegální (zbíhání).

Metoda a hypotéza práce, prameny

Práce je založena na kvalitativně kvantitativním přístupu. V případě zhostního řízení se kvalitativní složka odráží především v konstrukci obecného zhostního řízení a rovněž v poznání šíře a četnosti aspektů, jež měly vliv na výsledek řízení. Kvalitativní složka pak dovoluje proniknout hlouběji do vybraných řízení, prostudovat související materiály a dostat se k podstatě problému. U evidence poddaných bylo z kvalitativního hlediska přihlíženo především k obsahu a proměně sirotčích soupisů a řízení samotného, kvantitativní pohled pak nabídl srovnání vybraných parametrů s předcházejícím obdobím. Část týkající se osazování gruntů pak představuje především kvalitativní přístup k pramenům, neboť výsledkem je zejména analýza chování poddaných a hejtmana ve snaze prosadit vlastní zájmy.

Díky takto provedeným sondám je posléze možné lépe pochopit, proč hejtman zastával daný pohled na věc nebo proč komora místy rozhodovala opačně, než jak znělo doporučení jejího úředníka. Spojením těchto dvou přístupů pak vzniká komplexní obraz zhostního řízení v průběhu dvou dekad na komorním panství. Kombinovány jsou proto prvky mikrohistorie,³ historické antropologie⁴ a přístup právněhistorický.⁵ Naopak přístup historické demografie přes dílčí aspekty akcentován nebyl.⁶

³ Přehled mikrohistorického bádání přinesl ČECHURA, Jaroslav *Mikrohistorie, historický kontext a jihočeské prameny: polemika*. In: *Paginae historiae: sborník Národního archivu*, roč. 24/1 (2016), s. 351-368 a TÝŽ *Mikrohistorie a raně novověká studia (Možnosti a meze jednoho historiografického konceptu)*. In: *Časopis matice moravské* 135 (2016), s. 361—393. Na mezinárodní úrovni je třeba upozornit zejména na práci SZIJÁRTÓ, István. SIGURÐUR G. MAGNÚSSON. *What is microhistory?: theory and practice*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2013, jakož i na další díla těchto autorů. Autorovi této práce je blízký zejména přístup Josefa Petráně, vyjádřený v jeho textu *Mikrohistorie aneb o nedějinách*. In: *Dějiny ve věku nejistot: sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003 s. 201-208.

⁴ Klasicky DÜLMEN, Richard van. *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*. Praha: Dokořán, 2002 či BURKE, Peter. *Žebráci, šarlatáni, papežové: historická antropologie raně novověké Itálie*. Jinočany: H & H, 2007.

⁵ Tento přístup klade důraz na formální aspekty v oblasti práva a jejich průzorem nahlíží na svět.

⁶ Za programový časopis této subdisciplíny lze označit periodikum *Historická demografie* vydávané Etnologickým ústavem Akademie věd.

Původním výchozím předpokladem a hypotézou práce bylo, že možnost přiblížit se mezilidským vztahům v jejich pravé podstatě vyvěrá především z těch situací, které nějakým způsobem vybočují z obvyklé linie. Vycházíme-li z písemných pramenů, je potřeba se soustředit na takové projevy chování, které byly zaznamenávány. Zatímco běžné, každodenní chování zpravidla nevyžadovalo důkladnější popis a jeho odraz je možné nalézt v nesporné agendě, jednání individua, které vybočovalo z dobového přijatelného normálu, obvykle zaznamenáno a důkladněji popsáno bylo.

Při podrobném zkoumání pramenů však bylo nezbytné tento náhled významně zkorigovat, neboť ve vybraných tématech neodpovídal realitě. Naopak se ukázalo, že jsou to prameny relativně-sériové povahy, které obsahují nosné informace o pohledech jednotlivých aktérů. Pochopitelně se v materiálech objevují hojné stížnosti a střety, ty však vznikají na půdorysu běžné agendy, běžných postupů. Představa, že lze vycházet pouze z konfliktních materiálů, by totiž byla lichá.⁷ Právě tyto prameny, či ještě lépe jejich sadu, lze zařadit pod mikrohistorický koncept pramenů *výjimečně normálních*.⁸

Ve výsledku zvolený přístup dovoluje alespoň přibližně odhalit hranice běžnosti, dobové normálnosti a současně široce zachytit většinové chování a běžnou agendu. Neodpovídá přitom skutečnosti, že by hranice běžnosti se odrážely zejména v situacích, kdy se alespoň jedna ze stran snaží prosadit svůj zájem a následně dochází ke třecím plochám. Takový postup se totiž nevymykal normálu, byl jeho součástí, vznik třecích ploch byl jeho součástí. Na základě rozboru dostupných pramenů byly identifikovány uvedené hlavní okruhy, třecí plochy, na kterých je možné studovat vzájemné vztahy poddaných a jejich vrchnosti. Ačkoli je obvykle vztah poddaných a vrchnosti pojímán poněkud jednostranně (vrchnost rozhoduje a poddaný je předmětem těchto rozhodnutí), nepovažuji za vhodné od počátku konstruovat práci tímto způsobem.

Předkládaná práce stojí především na práci s archivními prameny, a ačkoliv se autor seznámil s relevantní literaturou k tématu (uvedena v přehledu literatury), je v textu práce odkazováno především na příslušné archiválie, neboť jde především o jejich výpověď. Samotná práce je rozdělena na úvod, ve kterém jsou stručně představeny základní prameny a literatura k tématu a stejně tak základní popis studovaných panství. Následuje první kapitola věnující se evidenci

⁷ Naproti tomu je možno bezpečně vycházet z pramenů nekonfliktních, čistě sériové povahy, mezi které lze řadit zejména církevní matriky, z nichž lze vycházet při vytváření demografických studií.

⁸ V originále *eccezionale normale*. Jedná se o pohled, který říká, že jeden naprosto obyčejný pramen, popisující všednost, může být co do obsahu cennější než tisíc pramenů výjimečných.

poddaných s důrazem na řešení problematiky jejich zbíhání z panství. Zde jsou nejdříve představeny realie vytváření sirotčích soupisů, a to včetně normativního obrazu, posléze je uvedena praktická stránka tohoto typu řízení. Na to je plynule navázáno problematikou evidence zbíhajících poddaných a způsobů, jakými se hejtman pokoušel tomuto jevu čelit, včetně reakce poddaných.

Druhá kapitola pojednává o osazování převážně pustých stavení a nucenými sňatky, jakožto výsledku hejtmanových snah. Na několika příkladech je zde ukázán přístup hejtmana k osazování hospodářů na gruntu a jeho zásahů do hospodaření. Následně je pro srovnání uveden přístup České komory ke stejné problematice a rovněž reakce poddaných na zaváděné novoty, kterým se chtěli vyhnout. Na tuto část navazuje analýza problematiky nucených sňatků, ke kterým hejtman přistoupil v rámci snahy dostat co nejvíce manželských párů na neosazené grunty. V závěru je věnován prostor způsobům, které poddaní volili, aby se nucenému sňatku vyhnuli.

Třetí, rozsahem největší část, se věnuje zhostnímu řízení. Nejdříve je představena obecná forma zhostního řízení sestavená z analyzovaných pramenů vztahujících se k propouštění poddaných. Na tu navazuje přehled aspektů, které se v rámci řízení objevovaly nejčastěji a hrály zpravidla hlavní roli. Posléze jsou představeny i zvláštní formy zhostního řízení, které se vymykaly obecné struktuře, a to včetně problematiky sporů o příslušnost poddaných. Tato kapitola má největší tematický přesah a potenciál pro jistou míru zobecnění. Každá z kapitol obsahuje na svém konci krátké shrnutí hlavních aspektů v nich pojednaných. V závěru práce jsou představena hlavní zjištění provedených analýz a naznačeny možnosti dalšího výzkumu.

Z hlediska institucionálního byly využity prameny zahrnující Státní oblastní archiv v Praze, Státní oblastní archiv v Třeboni, Státní oblastní archiv v Plzni, Národní archiv v Praze a Státní okresní archiv v Berouně. Jednoznačně nejvíce využitým fondem je Velkostatek Zbiroh (SOA Praha) a dále Nová manipulace (NA v Praze), hojně užívané byly též fondy obsahující sbírky matrik v jednotlivých oblastních archivech, v případě SOKA Beroun šlo o fond Archiv města Žebrák.

Z fondu Velkostatek Zbiroh byla využita zejména korespondence hejtmana de Bois, a to jak příchozí (dochovány originály), tak zejména odchozí (dochována v kopiích), dále se jednalo o nejrůznější úřední přípisy, pokyny, rozhodnutí a přehledy vytvářené k jednotlivým agendám správy trojice panství. Významnou částí fondu jsou též pozemkové knihy a soupisy poddaných

vedené (byť s velkými mezerami) pro jednotlivá panství. Údaje obsažené v těchto pramenech byly též konfrontovány s dochovanými církevními matrikami.⁹

V rámci Národního archivu byly využity prameny především Nové manipulace a Sbíрка Jana Pohla pro dějiny železářství, taktéž byly zohledněny materiály Staré manipulace. Zvláště pak spisové materiály Nové manipulace se staly významným stavebním prvkem práce, neboť se jedná o písemnosti České komory, tedy orgánu, který měl správu komorních panství na starosti a který dával hejtmanovi závazné pokyny, stejně tak přímo rozhodoval o některých záležitostech poddaných, často na jejich popud. Spíše okrajově byly využity soupis poddaných podle víry, Berní rula či tereziánský katastr, a to zejména z důvodu koncepce práce, pro niž tyto statistické prameny nemají zásadnější význam.

Literatura a stručný popis panství

Přehledným způsobem popsal základní osnovu dějin zmíněných tří panství August Sedláček ve svém díle Hradý, zámky a tvrže Království českého v díle šestém věnujícím se Podbrdsku.¹⁰ Historii Zbirožska se věnoval podrobně zejména Jan Pohl, který krom edice korespondence hejtmana Kolence z přelomu 17. století vydal též práci Kronika města i zámku Zbirova, ve které s detailní znalostí pramenů popsal nejen město a zámek, ale i správu panství, a to zejména v období raného novověku. Práci věnující se popisu panství Zbiroh sepsal také Petros Cironis, který se zaměřil na rok 1670.¹¹

Výbornou rozsáhlou studii o poddaných panství Točnick sepsal historik Eduard Maur. Ta vycházela především z pozemkových knih, berní ruly, tereziánského katastru a rovněž soupisu poddaných a dalších materiálů bohatého zbirožského velkostatku, pochopitelně se zaměřením na panství Točnick.¹² Zvláště druhá část, věnující se držitelům poddanských usedlostí a dalšímu osazenstvu, pak přináší zásadní poznatky o životě poddaných tohoto panství. Jelikož se jednalo o propojený komplex tří panství, lze s jistotou mírou zjednodušení přenést hlavní zjištění na

⁹ Během zkoumání primárních pramenů jsem postupně zjistil nejeden rozpor mezi obsahem jednotlivých inventárních čísel a jejich popisem obsaženým v inventáři. Nepřesnosti se týkaly především určení časového rozmezí studovaných pramenů, přesto však v citacích ponechávám rozmezí a označení jednotlivých pramenů v podobě, v jaké byly zaneseny do inventáře. Služba v badatelně SOA Praha na základě mých podnětů průběžně ručně upravovala inventář k Velkostatku Zbiroh, avšak vzhledem k tomu, že nemám k dispozici přesný přehled dotčených změn a rovněž vzhledem k duplicitním inventářům vedeným na dalších odděleních či archivní správě odkazují i v těchto případech na archiválii tak, jak byla označena původně v inventáři.

¹⁰ SEDLÁČEK, August. Hradý, zámky a tvrže Království českého. Díl 6.: Podbrdsko. Praha: 1889.

¹¹ CIRONIS, Petros. Popis komorního panství Zbiroh z r. 1670. In: Mínulost Rokycanska, 10 (1998), s. 42—64.

¹² Článek Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století. Příspěvek k využití katastrů, soupisů obyvatelstva a pozemkových knih pro studium hospodářského a sociálního postavení venkovského lidu byl vydán na pokračování ve Sborníku archivních prací v č. 14 (s. 57–87) a č.15 (277–297).

velkostatek jako celek. Dějinám panství Králův Dvůr se věnoval zejména Otakar Kulhánek, a to s důrazem na období raného novověku.¹³

Panství Točnick, Zbiroh a Králův Dvůr byla spravována společně od počátku 17. století,¹⁴ čili se na počátku 70. let 17. století, kdy do funkce nastupoval de Bois, nejednalo o nově vytvořený útvar, nýbrž o již zaběhlý a relativně funkční celek, který byl formálně rozdělen na tři panství. Rozdělení na jednotlivá panství se promítalo zejména do počtu úředníků (důchodních) zastávajících jednotlivé úkony, nicméně se nezdá, že by se hejtman choval odlišně k poddaným toho či onoho panství; k tomu ostatně ani nebyl důvod.

Sebastian Ignatius de Bois byl do funkce hejtmana panství Točnick, Zbiroh, Králův Dvůr instalován na jaře roku 1670, předtím působil jako vojenský zásobovací komisař.¹⁵ Ačkoli toho o jeho dlouhém působení v čele zbirožského velkostatku nebylo sepsáno mnoho, veškerá dostupná literatura jej vykresluje v silně negativním světle.¹⁶ Pohl připomíná opakované vyšetřování hejtmana pro jeho poklesky,¹⁷ Sedláček o něm píše dokonce jako o „pověstném ničemovi“.¹⁸ Jedinou výjimkou z líčení jeho negativního obrazu je skutečnost, že byl mecenášem kláštera svaté Dobrotivá.¹⁹ Zkazky o tom, že by snad odmítal mluvit s poddanými, se však zdají být (i ve světle této práce) poněkud přehnané.²⁰ Jeho správu panství však máme alespoň v hrubých obrysech takto popsanou.

Panství Točnick tvořilo celkem 13 sídel, včetně městyse Cerhovice a roku 1672²¹ obnovené vsi Knížkovice.²² Podobně velké panství Králův Dvůr čítalo 16 osídlených vsí a jednu pustou (Křížatky)²³; jednalo se o malé vesnice, z nichž největší (Korno) se skládalo z dvanácti

¹³ Zejména šlo o práce KULHÁNEK, Otakar. Hladomor v letech 1771—1772 a jeho dopad na obyvatelstvo panství Králův Dvůr. In: *Minulostí Berounska: sborník Státního okresního archivu v Berouně*, 4 (2001), s. 57-72 a TÝŽ, *Králdvorské komorní panství v polovině 17. století. Stručné nahlédnutí do hospodaření panství a jeho poddaných po třicetileté válce*. In: *Minulostí Berounska: sborník Státního okresního archivu v Berouně*, 2 (1999), s. 15—62.

¹⁴ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze*, s. 244.

¹⁵ POHL, Jan. *Kronika města i zámku Zbirova*. Zbiroh: Stráž podbrdská: 1903, s. 40.

¹⁶ Viz MAUR, Eduard. *Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století. Příspěvek k využití katastrů, soupisů obyvatelstva a pozemkových knih pro studium hospodářského a sociálního postavení venkovského lidu*. In: *Sborník archivních prací*, 15/1 (1965), s. 277—297, zde s. 282, pozn. 148.

¹⁷ POHL, Jan. *Kronika města i zámku*, s. 40.

¹⁸ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze*, s. 253.

¹⁹ SLADKÁ, Veronika. *Historie a současnost klášterní knihovny u sv. Tomáše v Praze*. Katalog prvotisků. [nevydaná rigorózní práce obhájená na Ústavu informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy], Praha: 2016, s. 84.

²⁰ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze*, s. 254.

²¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 5001, sign. OS Hořovice 195, *Knih purkrechtní panství Točnick, 1623–1730*, nová fol. 1034, stará fol. 471.

²² Shodně MAUR, E. *Poddaní točnického panství I*, s. 67.

²³ V Křížatkách, někdy též označované jako Jezírko, byla v druhé polovině 17. století evidována čtyři pustá stavení, k obnově vsi došlo až ve 20. letech 18. století, viz SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 4962, sign. OS Beroun 228, *Gruntovní kniha panství Králdvorského, 1651–1730*, nová fol. 284, stará fol. 146 a násl. *Ves zpustla patrně*

hospodářství. Celkem pak na panství Králův Dvůr v 70. a 80. letech 17. století můžeme napočítat 96 osídlených (a v gruntovní knize zapsaných) stavení.²⁴ Největší panství, Zbiroh, zahrnovalo dohromady 34 sídel, včetně městyse Zbiroh, a bylo tedy co do počtu větší, než předešle uvedená panství dohromady. Z hlediska gruntovní správy tak bylo nutné rozdělit vsi pod čtyři rychty: zbirožskou, sebečickou,²⁵ plískovskou a sirskou.²⁶

Stran počtu poddaných lze uvést, že k roku 1651 byl počet obyvatel starších 10 let na jednotlivých panstvích takový: Točnick 706, Králův Dvůr 356 a Zbiroh 1.501, celkem tedy 2.563.²⁷ Můžeme-li pro odhad vyjít z čísel, propočtů, ke kterým došel při srovnání se soupisy poddaných E. Maur, odpovídal počet dětí do deseti let necelým 30 % starší populace, celkem tedy mohlo být na panství v polovině 17. století 3.280 poddaných. Do konce 70. let 17. století pak tento počet narostl zhruba o polovinu.

Pro bližší představu o počtu poddaných na panství za úřadu hejtmana de Bois lze shrnout, že měl na starosti správu zhruba pěti tisíc poddaných, přičemž tento počet se proměňoval jednak pod vlivem zvyšující se porodnosti, současně však též pod vlivem morové epidemie roku 1680. Právě události roku 1680, které dopadly na české země, se na Podbrdsku projevíly nesouměrně – zatímco morová nákaza byla poměrně výrazná, povstání toho roku se zbirožského velkostatku prakticky nedotkla, byl zde klid.²⁸

v důsledku třicetileté války, neboť poslední zápisy k ní se v gruntovní knize nalézají ještě k roku 1639. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 768, sign. VIII/7, Purkrechtní kniha panství královského, 1603-1655, fol. 98 a násl. Je tak třeba revidovat údaje o první zmínce o vsi, které ji datují dle Berní ruly k roku 1653, PROFOUS, Antonín. Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl II.: Ch—L. Praha: Česká akademie věd a umění v Praze, 1949, s. 407.

²⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 4962, sign. OS Beroun 228, Gruntovní kniha panství Královského, 1651–1730.

²⁵ Tyto dvě zaznamenány v pozemkové knize inv. č. 4803, sign. Z 69, Kniha purkrechtní panství JMC Zbirožského, rychta Zbiroh a Sebečice, 1655—1730.

²⁶ inv. č. 4804, sign. Z 70, Kniha purkrechtní panství JMC Zbirožského, rychta Plískov a Sirá, 1655—1730.

²⁷ Helena KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651: Berounsko*, Praha 2007.

²⁸ POHL, J. Kronika města i zámku, s. 41.

Evidence poddaných a jejich zbíhání

Stavunky

Hejtman a panští úředníci nebyli pro poddané pouze jakýmsi imaginárním byrokratickým aparátem, se kterým by se v průběhu svých životů neselekávali. Naopak, většina poddaných se s hejtmanem a jeho okolím setkávala při různých příležitostech. Byl to právě hejtman, kdo byl přítomen každoročnímu stavění sirotků, dobovou terminologií *stavunku*, během kterého vznikaly soupisy poddaných. S úředníky se poddaní pravidelně setkávali též při výročních soudech, při nichž docházelo nejdříve k renovaci konšelů a purkmistrů jednotlivých vsí a následně ke skládání gruntovních peněz (vejrunků, splátek), které byly zapisovány do pozemkových knih.²⁹ Dále tomu tak bývalo při vesnickém řízení a poté při vyřizování záležitostí mysliveckých či hutních, ve kterých hejtman aktivně vystupoval.

Řízením, o kterém máme nejvíce dokladů, bylo právě řízení sirotčí. O průběhu tohoto pravidelného setkávání nás dobře informuje soupis povinností písaře.³⁰ Ke *stavunku* se měl dostavit „každý soused nebo chalupník s dětmi a čeledí svou“ přímo na zámek. Na zámku měl „každého zejména i děti jeho jmenovati, jestli se co mimo těch narodilo a jak staré jest, zapisovati“. Současně měli být z knih vymazáni zemřelí, poznamenaní zběhlí poddaní (na ně měl být vydán otevřený list),³¹ zapsáno místo jeho služby a další informace, neboť cílem bylo „o jednom každém vědomost míti“. ³²

Po nástupu hejtmana S. I. de Bois do úřadu probíhaly stavunky na počátku prosince pouze na Zbirohu, kde byla hlavní kancelář, odkud hejtman všechna tři panství řídil, neprobíhala tedy vizitace panství, kterou známe například ze Schwarzenberské správy.³³ Tuto praxi však rozporovali a stěžovali si na ni České komoře poddaní panství Králův dvůr s odůvodněním, že dříve probíhalo sepisování poddaných též v kanceláři na Králově Dvoře. Žádali tedy o obnovu tohoto stavu, přičemž argumentovali mimo jiné vzdáleností, která měla být v některých případech i přes třicet kilometrů, a rovněž skutečností, že se měly dostavovat i malé děti, což

²⁹ Proces je podrobně zachycen desetibodovou instrukcí publikovanou v AČ XXIX, s. 311–312.

³⁰ Tento pramen vznikl po úmrtí stávajícího sirotčího písaře na počátku 70. let 17. století ve snaze ospravedlnit významnost této funkce a její řádné placení, přesto se nezdá, že by výčet povinností byl nadsazený. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 837, sign. XIII/3, kt. 37, Různé, hospodářství se týkající instrukce, 1651–1678, spis č. 28, nedatován, nefoliován.

³¹ Jednalo se o dokument, kterým hejtman vyhledával pátrání po zběhlém poddaném a zároveň žádal ostatní vrchnosti, aby umožnili držitelu listu vstoupit na jejich grunty a případně odsud zběhlého poddaného přivést.

³² Srov. též NEKVAPIL, Ladislav. Čelední služba v Čechách v raném novověku: právní, sociální a ekonomické aspekty. Praha: 2020, Univerzita Pardubice, s. 164 a násl.

³³ Klasicky ČECHURA, Jaroslav. Bošilec a jeho lidé (1640–1750): (Kapitoly z třeboňské protostatistiky). Jihočeský sborník historický, 86 (2017), s. 153–172.

pro ně bylo v zimě a sněhu velice obtížné. Současně uváděli, že z důvodu velké vzdálenosti museli svá hospodářství opouštět na několik dní, což odmítali. Česká komora námitkám přisvědčila a nakázala hejtmanovi, aby napříště konal stavunky krom zbirožské kanceláře též na Králově Dvoře.³⁴

Následujícího roku s tímž požadavkem přispěchali i poddaní panství Točnick, kteří odkazovali na starší zvyk provádět stavunky i v kanceláři jejich panství, tedy na Točnicku. Přiznávali sice, že tuto praxi nezrušil de Bois, ale již jeho předchůdce Raphaell Gallides, nicméně argumenty byly podobné jako ty Královodvorských – velká vzdálenost a nutnost přivést v zimě i malé děti. Komora i v tomto případě vyhověla, a tak od roku 1674 probíhaly soupisy poddaných na panské kanceláři jednoho každého panství.³⁵

Stavunk probíhal po několik dní, a to v závislosti na velikosti panství; z pramenů víme, že u nejmenšího z nich, panství Točnick, probíhal stavunk zpravidla dva dny,³⁶ u panství Zbiroh pak čtyři dny,³⁷ a to obvykle na přelomu listopadu a prosince daného roku. Uvedenou praxi narušilo morové nebezpečí na sklonku 70. let 17. století. Tehdy, na počátku prosince 1679, v obavě z šíření nemoci hejtman nařídil, že se poddaní nemají houfovat u zámku a sepisování se má rozvrhnout do vícero dnů.³⁸ Stavunk se zásadně týkal všech poddaných na panství, výjimku tedy tvořili ti, kteří dlouhodobě sloužili mimo hranice panství, zpravidla v Praze či u jiné vrchnosti. V takových případech probíhala písemná komunikace, že dotyčný či dotyčná nadále působí na stejném místě a bude tam i v dalším období.

Výjimku ze stavunku mohly získat i celé vesnice, a to například z důvodu proběhlého požáru. I v tomto případě rozhodoval o udělení výjimky hejtman, který za průběh stavunku zodpovídal.³⁹ Pokud došlo k požáru stavení, bývali poddaní zpravidla osvobozeni od

³⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 222–224.

³⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kt. 106, Komorní výnosy, 1674–1676, fol. 90–93 a dále SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 888, kt. 74, Různá korespondence od správce a úřadu točnického, 1674–1690, nefoliováno, dopis ze dne 27. listopadu 1674.

³⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 779, sign. VIII, kt. 16, Spisy neznačené /Urbariale, pozemkové knihy, služebnosti/, 1671–1701, nefoliováno, koncept psaní z roku 1671. Dne 4. prosince 1671 se měli dostavit obyvatelé osmi vsí panství Točnick, druhého dne pak zbývajících čtyř. Obdobně proběhl stavunk předcházejícího roku, kdy poddaní sedmi obcí byli sepsáni 1. prosince a obyvatelé zbývajících pěti 2. prosince 1670. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/4, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1670, fol. 2.

³⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/6, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1663, fol. 1, stavunk se konal ve dnech 3.–6. prosince 1663.

³⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, OUT 1679, pag. 186, opis dopisu ze dne 4. prosince 1679.

³⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 829, sign. X/18/8, kt. 28, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1676–1698, nefoliováno, odpověď na dopis Cerhovickým z 22. listopadu 1678. Obec Cerhovice požádala o vynechání z povinnosti soupisu k roku 1678 z důvodu pohoření vsi, hejtman to však nedovolil s odkazem na skutečnost, že tím spíše hrozí, že někteří poddaní zběhnou, neboť nebudou chtít obnovovat své grunty, a tudíž je aktuální soupis o to důležitější.

vrchnostenských kontribucí a dalších platů. Jelikož se jednalo i o celozemské kontribuce, musela toto osvobození schvalovat Česká komora a osvědčení o takovém nastalém požáru,⁴⁰ krupobití⁴¹ či jiné živelní události a jejím rozsahu vydávali krajští hejtmané, nikoli hejtman panství dosazovaný vrchností. De Bois se za takové úlevy prakticky vždy přimlouval. Za tímto krokem je nutno spatřovat ekonomický prospěch jím spravovaných panství, neboť u poddaného, který by byl nad únosnou míru zatížen odvody, nevyhnutelně hrozilo, že z panství zběhne.

Zbíhání poddaných

Právě stavunky přitom byly nejpozdějším okamžikem, kdy se na zběhnuvší poddané přišlo. Samozřejmě se tak stávalo i v průběhu roku, avšak vzhledem k mobilitě pracovních sil v rámci panství i mimo ně to bylo právě každoroční „sčítání“ obyvatel, kdy se měl každý dostavit. Zbíhání poddaných přitom bylo výrazně negativním jevem, kterému se přes veškerou snahu nedařilo zabránit. Všechna tři panství se ještě nadále potýkala s nedostatkem poddaných způsobeným třicetiletou válkou – velká část lidí zahynula, mnozí zběhli, a tak ještě na počátku 70. let 17. století byla nezanedbatelná část hospodářství neobsazena. V okamžiku, kdy se začala tato situace stabilizovat, zasáhla na přelomu 70. a 80. let 17. století morová epidemie, která opět na čas způsobila problémy v obsazování některých hospodářství – podle hejtmana zemřelo až 600 poddaných.⁴² V těchto dobách tak vznikaly různé soupisy a přehledy pustých usedlostí a hospodářů, kteří je obsazovali.⁴³ Svůj podíl na nedobrému populačním vývoji mělo i množství vyhoštěných lidí, proti kterému hejtman mnohdy neúspěšně brojil (viz kapitola týkající se zhostního řízení).

Aby tento negativní trend hejtman zvrátil, stanovil, že tím, kdo se má postarat o dohledání jednotlivých zběhlých poddaných, není aparát panství, nýbrž obec, kam dotyčný příslušel.⁴⁴ Krom výzev úředníků k hledání zběhlých poddaných nacházíme taktéž žádosti obcí o zproštění této povinnosti, a to zvláště u lidí, kteří byli nezvěstní již řadu let. O tom, že se jednalo o novinku zavedenou právě hejtmanem de Bois, svědčí mj. přípis poddaných městečka Cerhovic, kteří

⁴⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, OUT 1670, nefoliováno, opis dopisu ze dne 22. listopadu 1670.

⁴¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kt. 108, Komorní výnosy, 1678–1679, fol. 358 či SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 958, sign. LII/6, kt. 128, Korespondence Sebastiana Ignatia de Bois, 1674–1675, fol. 31–35.

⁴² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 812, sign. X/18/6-35, kt. 24, Kopíř hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1686, pag. 136.

⁴³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 779, sign. VIII, kt. 16, Spisy neznačené /Urbariale, pozemkové knihy, služebnosti/, 1671–1701, nefoliováno.

⁴⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 832, kt. 33, Spisy neznačené, týkající se zhostních listů, 1646–1730, fol. 267–270.

psali na komorní účtárnu, stěžujíc si, že na hledání zběhnuvších sousedů nemají prostředky: „*nynější JMC pan hejtman, abychom jich hledali a před něho dostavili, nám nařizovati ráčí*“.⁴⁵

O vymáhání tohoto postupu nacházíme zmínky i v poddanských soupisech, ve kterých je mnohdy uveden přípis typu „*utekl před dvěma lety, mají se po něm ptáti a skutečně dostaviti*“.⁴⁶ Tím, kdo se měl „*po něm ptáti*“ byli zástupce obce, na něž byla taktéž uvalena povinnost dotyčného dostavit. Tento pokyn však nebyl uplatňován pouze vůči poddaným, kteří zběhli nedávno, ale i ve vztahu k letitým záležitostem: „*před 14 lety od nebožtíka pana Kosa z Prahy zběhla, mají se vždy předce po ní ptáti a dostaviti*“.⁴⁷ Bez zajímavosti pak není ani to, že v soupisech se mnohdy objevuje i lokalita, ve které se zběhnuvší poddaný zdržuje: „*utekli před dvěma lety ze dvora točnického, mají je do Vánoc dostaviti, zdržují se u Mělníka*“,⁴⁸ či „*zběhl před rokem, pravilo se, že je ve Slaným, má ho otec skutečně dostaviti k ženění*“.⁴⁹ Správa panství tak často měla přehled o tom, kde se zběhlý poddaný zdržuje. Z uvedené povinnosti dostavit zběhy pak platila jedna výjimka: pátrat se nemělo po těch poddaných, kteří sice bez povolení opustili panství, ale zároveň se dali naverbovat do armády.

V případě, že se nedařilo ani přes přímé výzvy dostavit zběhnuvší poddané, hrozilo představitelům obce vězení. Tento trest se rozmohl v druhé polovině 70. let 17. století. Vzhledem k velkému množství zběhlých poddaných ze vsi Třtice byli takto trestáni rychtář s konšely: „*rychtář a konšelové, jeden ob druhého, téhodně v arestu, dokud pokud dostaveni nebudou, zůstávati mají*“.⁵⁰ Stejný trest potkal i rychtáře a konšely ze vsi Bzová: „*zběhli před pěti lety, mají rychtář a celá obec jeden ob druhého v arestu, dokud dostaveni nebudou, zůstávati mají*“.⁵¹ Obcí byli v tomto případě nepochybně zamýšleni její konšelé.⁵¹

Napříč panstvími se pak setkáváme s mnoha dalšími případy, kdy byl uvězněn zpravidla rychtář obce, a to i kvůli 14 či 15 let starému zběhnutí. Tak tomu bylo v případě dětí nebožtíka Jana Brotánka, Jiřika a Kateřiny. K roku 1678 je u Jiřího zapsáno „*Odešel od 15 let a zdržuje se v Moravě dle předešlých register, řemesla mlynářského. Mají jej skutečně dostaviti*“.⁵² U jeho sestry se k témuž roku objevil tento zápis: „*Zběhla také před 14 lety, mají se podobně po ní*“.

⁴⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 958, sign. LII/6, kt. 128, Korespondence Sebastiana Ignatia de Bois, 1674–1676, fol. 183–184.

⁴⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/6, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1676, fol. 11.

⁴⁷ Tamtéž, fol. 13.

⁴⁸ Tamtéž, fol. 15.

⁴⁹ Tamtéž, fol. 21.

⁵⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/7, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1677, fol. 22.

⁵¹ Tamtéž, fol. 24.

ptáti a dostaviti. V arestu rychtář, že žádného nedostavil.“.⁵² Symptomatické přitom je, že v první polovině 70. let (a ani za úřadu předešlých hejtmanů) na rychtáře kvůli těmto zběhlým trest vězení uvalován nebyl, což svědčí o nově zavedeném pořádku. O Jiřím pak nacházíme zmínku ještě v posledním soupisu tohoto období z roku 1686, že působí jako mlynář nedaleko Olomouce; ani přes takto přesné údaje však nebyl doveden nazpět.

Tím, kdo mohl skončit ve vězení, však mohl být i rodič poddaného, který opustil panství, ať už otec: „*před dvěma lety zběhl, otec do skutečného dostavení v arestu zůstávati má*“,⁵³ či matka: „*zběhl letošního roku [...] máteř tak dlouho v arestu, až ho skutečně dostaví*“.⁵⁴ Na konci 70. let již bylo poddaných zdržujících se mimo panství tolik, že vznikl dokonce samostatný soupis „*co tak lidí JMC poddaných mužského i ženského pohlaví, mladých i vyrostlých, ven z panství svévolně zběhlo, jako i k kterým pak k učení řemesel neb k službám povoleno jest*“.⁵⁵

Z dostupných pramenů se nedaří zjistit, do jaké míry byl tento přístup vhodný k dosažení cíle, tedy návratu zběhlých poddaných. V soupisech z 50. a 60. let 17. století, tedy před nástupem de Bois do funkce, také nalézáme tresty pro okolí zběhlého poddaného, ten však byl jiného charakteru, neboť směřoval vůči všem obyvatelům obce, nikoli pouze jejím představitelům; například v případě Jana Poláčka z Vejvanova, který roku 1659 zběhl i s rodinou, připsala správa panství tuto poznámku: „*utekl s ženou i s dítětem z gruntu, mají ho dostaviti pod propadnutím jedné prostice soli*“.⁵⁶ Vzhledem k množství soli (kolem 70 kilogramů) to byla silná motivace pro celou obec. Tímto způsobem se problém vyřešil, takže roku 1662 byla rodina zpátky.⁵⁷

Poddaní však nebyli proti hejtmanově přitvrzení trestů bezbranní a našli si cestu, jak se trestání vyhýbat. Touto cestou bylo tvrzení, že zběhlé poddané neznají, nepamatují je, nevědí o nich, z čehož vcelku logicky plynulo, že není dost dobře možné je hledat a dostavit zpět na panství. Je symptomatické, že se přípisy v tomto smyslu začaly objevovat nedlouho poté, co de Bois zavedl praxi věznění rodinných příslušníků a konšelů za zběhnutí.

⁵² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/8, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1678, fol. 258.

⁵³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/7, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1677, fol. 24.

⁵⁴ Tamtéž, fol. 28.

⁵⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/8, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1678, fol. 1.

⁵⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/3, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1659, fol. 25. Tento trest se používal i v následujících letech, viz SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/3, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1664, fol. 33: „*mají ho pod neprominutelnou pokutou prostice soli postaviti*“.

⁵⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/5, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1662, fol. 33.

Z provedených analýz se totiž současně nezdá, že by za působení de Bois v úřadu hejtmana panství Zbiroh, Točnick, Králův dvůr zásadním způsobem narůstal počet zběhnuvších poddaných, jejich množství nevybočuje z trendu předchozích let.⁵⁸ Není proto jasné, co přesně vedlo hejtmana k razantnímu zpřísnění trestů. Uvrhování představitelů obce či příbuzných do vězení se vyvinulo a bylo praktikováno v 70. letech 17. století, v následující dekádě se s ním však již nesetkáváme. Je otázkou, zda tento postup zatrhl hejtmanovi Česká komora, případně zda jej sám vyhodnotil jako neekonomický, případně neefektivní, a to i v souvislosti s úbytkem obyvatelstva způsobeným morovou ránou roku 1680.

Z pramenů též plyne, že za nejstabilnější část venkovského obyvatelstva lze považovat podruhy, resp. děti podruhů, neboť v této skupině je množství zběhlých poddaných takřka nulové. Tento závěr lze dovozovat navzdory tomu, že vedení rubrik sirotek – soused – podruh nebylo stoprocentní a skupiny se prolínaly.⁵⁹ Mezi sirotky a dětmi sousedů pak nebyl zaznamenán žádný významnější rozdíl.

Vnímáme-li zbláhání z panství jako jev negativní, je nutno dodat, že se jednalo o přešůpek proti dobovému právu, který byl regulován vertikálně napříč právem, Obnoveným zřizováním zemským,⁶⁰ jakožto kvazi ústavním dokumentem počínaje, instrukcemi pro hejtmana, jakožto aktem vnitřní normotvorby konče. Přesto není jednoznačné, jak měl být v praktické rovině řešen, neboť předepsané tresty jako propadné majetkem byly neefektivní. Drobnou kriminalitu, označovanou jako „*domáci různice*“ měli za úkol řešit rychtáři s konšely. Prameny k dispozici dávají pouze její negativní vymezení, ze kterého se dozvídáme, že vraždy, krádeže, žhárství, cizoložství a čarodějnictví mají být oznámené hejtmanovi; lze dovozovat, že i jiné závažné trestné činy neměly být řešeny na místní úrovni, nýbrž oznamovány správě panství.

Vzhledem k povaze věcí řešených před rychtářem a konšely se nám nedochovaly písemné prameny provázející tímto řízením.⁶¹ Pozitivní výčet se i proto bude konstituovat jen obtížně. Bylo-li kupříkladu cizoložství určeno explicitně přímo hejtmanovi, dalo by se z toho vyvodit, že společensky a trestně méně závažné smilstvo bude spadat právě pod obecní samosprávu. Jenže s vyšetřováním tohoto trestného činu se setkáváme na úrovni hejtmana, v obecné rovině se pak smilstvo občas dostávalo i před městské soudy a soud apelační.⁶² Především z doložené

⁵⁸ Analýza byla provedena srovnáním zběhlých poddaných evidovaných v soupisech poddaných pro panství Točnick z let 1664, 1670 a 1676.

⁵⁹ Ke stejnému závěru dochází i MAUR, E. Poddaní točnického panství I, s. 66–67.

⁶⁰ Zde lze poukázat zejména na články Q. I. až Q. XXI.

⁶¹ AČ XXIX, s. 313, článek devátý.

⁶² VACEK, Josef. Sexuální delikty před Apelačním soudem v letech 1687–1727: Proměna rozhodovací praxe po přijetí Constitutio criminalis Josephina. Praha: Academia, 2021.

praxe pak vyplývá, že za doby úřadu Sebastiana Ignatia de Bois nesli představitelé obce sdílenou odpovědnost, která se mohla rozšířit na rodiče zběhnuvších, nikoli však na všechny obyvatele obce, jako tomu bylo za předchozích hejtmanů.

Pustá stavení a nucená manželství

Osazování poustek a dalších hospodářství

Hejtman de Bois si jako jeden z hlavních úkolů vytyčil obsazení poustek, pustých a neobsazených hospodářství na spravovaných panstvích. Během dvou dekád jeho působení v čele zbirožského velkostatku se setkáváme až s enormním tlakem na osazování stavení, který nejednou vyústil ve střet s poddanými, jež musela následně řešit Česká komora. Cesta k naplnění tohoto úkolu pak vedla skrze vyšší kontrolu a rozhodování o prodeji nemovitostí a jejich osazování. De Bois tak důrazně vstoupil do prostoru, ve kterém si jeho předchůdci počínali spíše zdrženlivěji.⁶³

Dobrou ukázkou role hejtmána při osazování gruntů na panství je případ Petra Vrabce, který na počátku 70. let 17. století pojal úmysl koupit stavení Václava Ouprstky jinak Červenky. Ten se hodlal svého gruntu ve vsi Hředle na panství Točnick vzdát, a to pro vlastní nemohoucnost a padoucnici své manželky. Petr Vrabec, který působil jako šenkýř v Hředlích, proto požádal hejtmána panství, aby mohl koupit grunt pro svého syna Tomáše. Když nevyšla první a ani druhá žádost o povolení, obrátil se Petr přímo na Českou komoru. Ta neváhala oslovit hejtmána, aby jí k věci dal své vyjádření.⁶⁴

Hejtman potvrdil popsany vývoj ve věci, zároveň však poskytl i svůj pohled. V odpovědi České komoře uvádí, že se na panství nachází mnoho pustých stavení, která je potřeba vyzdvihnout a zároveň je zde i „více lidí mladých, ženatých a neosazených, a toliko v podružství [...] se povalujících“. Navrhl proto řešení spočívající v tom, že by Petrův syn Tomáš dostal k dispozici pustý grunt v Drozdově, který by obnovil, za což by byl na tři roky osvobozen od roboty, úroků a kontribucí. S tím však ani jeden z Vrabců nesouhlasil, spor tak dospěl až před Českou komoru.

De Bois svůj obecnější pohled na žádosti poddaných shrnul těmito slovy: „*I kdyby tehdy každému po vůli se činiti mělo, následovalo by nic jiného z toho, nežli ta největší svívolnost, spoura a protimyslná protivnost a neposlušnost, že by mě hejtmána málo který z poddaných pak dokonce v ničemž uposlechnouti nechtěl, a tak by nebylo možná jich spravovati, ani s nimi vládnouce obstáti*“. Z toho jasně vyplývá, že ustupovat žádostem poddaných nebyl způsob, jakým by hodlal panství spravovat.⁶⁵

⁶³ Ačkoli se zdá, že zákaz prodeje či zástavy bez svolení hejtmána byl v předpisech zakotven daleko dříve, viz AČ XXIX, s. 315–316, článek dvaadvacátý.

⁶⁴ NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1088, 1671–1680, nedatovaný dopis Petra Vrabce, doručený patrně 14. dubna 1671.

⁶⁵ NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1088, 1671–1680, dopis ze dne 17. června 1671.

Vrabcovu zarputilost potvrzuje i třetí, tentokrát písemná žádost, kterou zaslal hejtmanovi na konci dubna 1671. Vrabec mu v ní mimo jiné sděluje, že již požádal Českou komoru o vyhovění své žádosti a současně upozorňuje, že jeho syn nebude schopen opravit přidělený grunt v Drozdově, neboť na to nemá materiál. Na zadní straně dopisu pak nacházíme rozhodnutí hejtmana, kterým potvrzuje svá předchozí stanoviska, tedy že Tomáš Vrabec se má ujmout pustého gruntu v Drozdově a ten vyzdvihnout.

Rozhodnutí České komory však nebylo pro Vrabce příznivé, neboť ta dala za pravdu hejtmanovi a Tomáš tak měl osadit grunt v Drozdově. Ani zde však snaha jeho otce neskončila a na konci června adresoval další, v pořadí již pátou (opět vlastnoručně napsanou) žádost o umožnění odkoupení Červenkovy gruntu. Tentokrát argumentoval nadále se zhoršujícím staven Václava Červenky, ale i skutečností, že onen pustý grunt v Drozdově je ve skutečnosti již obýván hospodářem, který započal na přilehlých polnostech orbu, pročež není možné vstoupit do jeho držby.⁶⁶

Ani tato žádost však nepadla na úrodnou půdu, neboť špatný zdravotní stav současného držitele hředelského gruntu Václava Červenky odbyl poukazem na skutečnost, že zde může být osazen Linhart Krumphanzl, nedávno vyjednaný z jiného panství; druhým problémem se nezaobíral. Linhart Krumphanzl hředelské stavení Václava Červenky nakonec skutečně odkoupil – stalo se tak v březnu roku 1672. V předávacím zápisu se mimo jiné potvrzují již předtím vylíčené skutečnosti, a sice že Václav je „člověk chromý a ženu nemocnou mající“.⁶⁷

O tom, že si hejtman skutečně prosadil svou i v druhém případě, svědčí další zápis z téže pozemkové knihy, shodou okolností také z března 1672. Tehdy se skutečně triadvacetiletý⁶⁸ Tomáš Vrabec i se svou ženou Evou a tříletým synem Václavem⁶⁹ ujal pustého Mníškovského gruntu v Drozdově. Na tamním gruntu však hospodařil pouze osm let – v roce 1680 se mu stala osudnou morová nákaza.⁷⁰

⁶⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 888, sign. XVII, kt. 77, Různá korespondence od správce a úřadu královodvorského, 1671–1674, nefoliováno.

⁶⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 5001, sign. OS Hořovice 195, Kniha purkrechtní panství Točnick, 1623–1730, nová fol. 432, stará fol. 524.

⁶⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/3, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1664, pag. 71.

⁶⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/4, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1670, fol. 41.

⁷⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 5001, sign. OS Hořovice 195, Kniha purkrechtní panství Točnick, 1623–1730, nová fol. 183, stará fol. 113. Takový osud ostatně nebyl výjimkou. Podobně Kryštof Sládek na přímluvu obce roku 1674 ujal ve Zdicích grunt po Václavovi Slavíkovi, avšak k roku 1680 na něm nacházíme nového hospodáře s odůvodněním, že ten dosavadní sešel z tohoto světa v čas morové rány. Tamtéž, nová fol. 712, stará fol. 323, srov. též SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 958, sign. LII/6, kt. 127, Korespondence Sebastiana Ignatia de Bois, 1670–1673, rok 1673, fol. 12.

Z tohoto i mnoha dalších přípisů tak vyplývá, že hlavní prioritu mělo právě osazování poustek – v této otázce byl de Bois neoblomný. Když purkmistr a konšelé města Mýta v dubnu 1673 požádali hejtmana o svolení, aby Ondřej Hájek mohl ujmout Zihlovský grunt po zběhlém Bartoloměji Novákovi, odpověděl hejtman s notnou dávkou despektu, že takový krok nepřichází v úvahu. Předně představitele města vyplínil, že místo aby zběhlého Nováka dali hledat a dostavili jej nazpět, již obsazují jeho grunt, zároveň jim záhy připomněl skutečnost, že mají obsazovat předně poustky. Celé psaní zakončil slovy, že jej „v tom daremně zanášeti ušetřiti mohli“, neboť jeho nařízení v této věci již znají.⁷¹

Ze struktury korespondence a žádostí tedy vyplývá, že poddaní mohli řešit své záležitosti sami přímo s hejtmanem nebo prostřednictvím obecní samosprávy, tedy skrze představitele obce – konšele a purkmistra. Nedá se však říci, že by jedna či druhá varianta měla vyšší šanci na úspěch. Ačkoli by se mohlo zdát, že hlas obce bude mít vzhledem k jejímu postavení větší váhu, v praxi tomu tak nebylo, a naopak hejtman býval ve svých reakcích ostřejší než vůči jednotlivci. Téma neosídlených stavení se také hojně objevuje v jeho korespondenci s Českou komorou o stavu panství.

Hejtman si neosoboval pouze osazování gruntů, nýbrž i jejich odsazování a odstupování z nich. Výjimku tvořily pouze dědické záležitosti, ve kterých měli poddaní relativně velkou volnost.⁷² Krátce poté, co roku 1673 zemřel manžel Markéty Proškové, napsala čerstvá vdova hejtmanovi dopis s žádostí o uvolnění z gruntu s odkazem na skutečnost, že je ve vyšším věku a sama hospodařit nezvládá. Záležitost pokračovala při osobním setkání obou aktérů, při kterém ji hejtman oznámil, že za sebe musí najít náhradu, nového hospodáře. O několik dní později mu Markéta zaslala seznam možných „náhradníků“ na gruntu, celkem tří mužů. Ani tak však hejtman s výměnou hospodářů nespěchal, a tak Markéta napsala třetí dopis, ve kterém si stěžovala, že obec po ní začala vymáhat peníze za kontribuce.⁷³

Ani nalezení náhradníka v hospodaření a špatný zdravotní stav však nemusely být dostatečným důvodem pro povolení změny v držbě gruntu. To byl mezi jinými případ Matěje Šafaříka, který v témže roce 1673 požádal z důvodu své nemohoucnosti o prodej gruntu konkrétnímu zájemci. Žádost nejprve zhodnotil účetní Roudnický na Králově Dvoře, který proti změně neměl

⁷¹ NA, Národní archiv, Sbírka Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. č. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24, pag. 49, opis dopisu ze dne 25. dubna 1673.

⁷² Srov. MAUR, E. Poddaní točnického panství II., s. 279.

⁷³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 958, sign. LII/6, kt. 127, Korespondence Sebastiana Ignatia de Bois, 1670–1673, rok 1673, fol. 3–7.

námítky, konečné slovo však měl de Bois, který žádosti nevyhověl.⁷⁴ Matějovi změna povolena nebyla – ta přišla až s jeho smrtí o dva roky později, kdy stavení koupil jiný zájemce. S trochou nadsázky tak lze konstatovat, že de Bois nechal poddaného upracovat k smrti.⁷⁵

V červnu roku 1673 de Bois informoval Českou komoru, že jen na panství Zbiroh je více než dvacet lidí, kteří by mohli ujmout některou z pustých živností. U třech z nich dokonce popsal jejich příslib – jeden z mužů dal příslib veřejně, druhý osobně na zámku a třetí za sebe dokonce postavil rukojmí, přesto všichni tři následně odmítli pusté stavení ujmout. Jistě není bez zajímavosti, že v konceptu psaní se objevuje údaj, že třetí z mužů byl vsazen „do *arrestu*, v němž *dosavad zůstává*“, avšak je přeškrtnuta a do dispoziční sféry Komory se informace tudíž nedostala.⁷⁶ V celkovém kontextu jeho správy se však nejednalo o výjimečný krok.

Mírnější způsob, jak obsadit neosídlená stavení hospodáři, představovalo rukojemství. To fungovalo na principu závazku, který na sebe brali dva poddaní (odlišní od hospodáře, který měl být osazen) a jehož podstatou bylo, že muž, za kterého se zaručili, do určité doby ujme některé z volných hospodářství. V případě, že by závazek nebyl ve stanovené lhůtě naplněn, měl následovat trest pro rukojmí (buď ve formě vězení či peněžité pokuty); pokud by ten, za koho se zaručili, zběhl, měli povinnost jej najít a přivést zpět na panství. Záruku skládali především sousedé ze vsi a lze dovést, že přijetí rukojemství nebylo bráno jako samozřejmost, tudíž se muselo jednat o blízké přátele či příbuzné.⁷⁷

Dalším problémem, se kterým se musel de Bois na počátku svého působení v úřadu vypořádat, bylo stavění nových chalup bez svolení vrchnosti.⁷⁸ Tato skutečnost byla nežádoucí hned ve dvou směrech. Předně se kvůli tomu nedařilo osazovat poustky, neboť poddaní, kteří by připadali v úvahu, si vystavěli nová hospodářství. Druhým problémem pak byla skutečnost, že chalupy vystavěné bez souhlasu vrchnosti na obecním pozemku podléhaly pouze odvodům směrem k obci, neplynuly z nich však žádné roboty a kontribuce ve vztahu k panství. Zamezení tohoto jevu byl ostatně jeden z důvodů, proč se hejtman zaměřil na oblast transferu nemovitého majetku mezi poddanými.⁷⁹

⁷⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 958, sign. LII/6, kt. 127, Korespondence Sebastiana Ignatia de Bois, 1670–1673, rok 1673, fol. 21–22.

⁷⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 4962, sign. OS Beroun 228, Gruntovní kniha panství Královodvorského, 1651–1730, nová fol. 353, stará fol. 191.

⁷⁶ NA, Národní archiv, Sběrka Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. č. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24, pag. 95–98, opis dopisu ze dne 10. června 1673.

⁷⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 832, kt. 33, Spisy neznačené, týkající se zhoštních listů, 1646–1730, fol. 132.

⁷⁸ O tomto jevu též MAUR, E. Poddaní točnického panství I, s. 64.

⁷⁹ NA, Sběrka Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. č. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24, pag. 95–98, opis dopisu ze dne 10. června 1673.

Hejtman pochopitelně nebyl jediný, koho trápily neobsazené nemovitosti a neobdělávaná půda. Jelikož se tato skutečnost přímo dotýkala výnosu panství, zajímala se o tuto záležitost i Česká komora. Ta ještě v červnu 1675 konstatovala, že na panstvích spravovaných Ignatiem de Bois „*gruntův pustých bez hospodářův nemalý počet*“, pročež mu zadala, aby se snažil poustky nadále osazovat. Současně mu uložila, aby polnosti patřící k těmto nemovitostem byly z jedné třetiny osety. Tento krok měl povzbudit případné nové hospodáře, aby se pustého stavení ujali, neboť by přistupovali k již alespoň částečně obhospodařeným polím.⁸⁰

Hejtman ve své snaze obsazovat pusté grunty neváhal zajít i dál než pouze k negativní motivaci. Některé poddané takřka svévolně osazoval na pusté grunty. Jeho rozhodnutí v této otázce však nebylo nezpochybnitelné a bylo možné jej napadnout právě u České komory. To byl případ i kováře Jiřího Khulmana, který se na jaře roku 1681 obrátil práce na Českou komoru s žádostí o ochranu před hejtmanem. Ten jej bez jeho souhlasu dosadil na pustý grunt, čemuž se Khulman bránil s tím, že selským věcem nerozumí, neb jest kovářem a nadále míní provozovat svou živnost.

De Bois své počínání vysvětlil tím, že Khulman ve svém řemesle není pro vrchnost prospěšný, neboť ve vsi Olešné, kde působil, jsou další dva kováři, a mnohem důležitější je obdělávat pustá pole. Poznamenal přitom, že během morové epidemie jen na panství Zbiroh zemřelo na 20 hospodářů po nichž zůstaly neosídlené nemovitosti. Když se Khulman odmítal pustého hospodářství ujmout, dal jej de Bois vsadit do zámeckého vězení, odkud však kovář utekl do Prahy a podal svou stížnost (mezitím byla do vězení vsazena jeho manželka).

Nakonec Česká komora rozhodla ve prospěch kováře, když mu dovolila, aby se nadále věnoval svému řemeslu. Důvod nalézáme v dopisu hejtmanovi. V tom jej komora upozorňuje na skutečnost, že vzhledem k vysokému počtu zemřelých, ale současně i zběhlých poddaných není dobré aplikovat tyto nátlakové metody a nutit poddané do výkonu prací, které dělat nechtějí. Pokud by hejtman pokračoval v tomto přístupu, hrozilo reálné nebezpečí, že by Khulman rozšířil řady zběhlých poddaných a dále tak zhoršil situaci panství.⁸¹

I v tomto případě se tak ukazuje, že Česká komora, jakožto řádná vrchnost⁸² působila na poddané skrze pozitivní motivaci, častěji se snažila vyhovět jejich požadavkům a stížnostem a rovněž byla ochráncem proti některým krokům hejtmana. Naproti tomu hejtman volil daleko

⁸⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kt. 106, Komorní výnosy, 1675, fol. 138.

⁸¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kt. 109, Komorní výnosy, 1680–1681, nefoliováno.

⁸² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 102–103.

častěji cestu represe a přísného dozoru. Tento rozdílný přístup „nižší“ a „vyšší“ vrchnosti mohl být, poněkud paradoxně, způsoben vzdáleností každodenního života poddaných od života členů České komory, kteří se nepotýkali s problematickým řízením velkostatku a měli tudíž tendenci přistupovat k záležitostem poddaných smířlivěji.

Z dosud podaného výkladu tedy plyne, že hejtman sice měl eminentní zájem na obsazování poustek, při kterém si počínal velice nevybíravě, zároveň byl však poměrně vybíravý a byť prostou chalupu nehodlal svěřit někomu, o kom si nemyslel, že by byl vhodným hospodářem.⁸³ Zásadně však trval na tom, aby se hospodářství ujímali ženatí muži, aby tam tedy zakládali rodiny, což mělo mj. působit i jako příslib proti případnému zbláhání z panství. Z tohoto důvodu se také zasazoval o vyšší sňatečnost poddaných.

Nucení do sňatku

Jedním z rysů úřadování hejtmana de Bois byl také jeho důraz na to, aby poddaní vstupovali do svazku manželského. Do soupisů poddaných se mj. zaznamenávala u mladých mužů informace, že se mají v následujícím roce oženit.⁸⁴ Nejednalo se přitom zpravidla o již dohodnutý sňatek, ale o obecný příslib, že dotyčný nezůstane sám a pojme některou z dívek (ideálně z téhož panství) za manželku. Byl-li údaj o chystaném sňatku uveden i u ženy, pak vždy se jménem konkrétního ženicha, jednalo se tedy vždy o již dohodnutý, jistý sňatek. Z toho vyplývá, že byl ze strany vrchnosti byl zásadně zájem na tom, aby se poddaní sezdávali a lze tedy dovozovat, že tomu nekladla zvláštní podmínky.⁸⁵

O tom, že tento příslib byl hlídán a vymáhán svědčí četné prameny. Předně jsou to opět soupisy poddaných. Každý nový soupis totiž vznikl na podkladě toho předchozí, takže příslib sňatku nebyl zapomenut, a naopak se zjišťoval aktuální stav. Pokud se muž v uplynulém roce neoženil, objevila se vedle jeho jména již jasnější zpráva o tom, že tak již skutečně má učinit. Dokonce se setkáváme s případy, kdy je stanoven termín (zpravidla následující masopust) ve kterém má ke svatbě dojít. Nad to v některých případech bylo přikročeno k přijetí rukojmích, kteří měli

⁸³ Opačně však MAUR, E. Poddaní točnického panství II., s. 282.

⁸⁴ Desítky příkladů jsou napříč soupisy poddaných. Nejčastěji se tento přípis objevuje u mužů ve věku kolem 25 let.

⁸⁵ Omezení, kterým v této souvislosti někteří muži argumentovali, bylo spatřováno v požadavku na zaplacení dvou zlatých za vydání povolení k sňatku.

zaručit, že ke sňatku dojde.⁸⁶ Jasným dokladem o přijímání rukojmích v těchto případech jsou pak koncepty jednotlivých záruk.⁸⁷

Tlak na uzavírání nových sňatků byl místy až enormní. Jedním z dokladů je stížnost tří poddaných panství Zbiroh směřovaná České komoře, ve které žádají o své propuštění z vězení, kam je hejtman uvrhl pro nenaplnění slibu ohledně sňatku. V době sepsání svého podání byli věznění již po tři týdny a stěžovali si na trýznění hladem a žízní a na bití a tlučení, kterými je chtěl de Bois přimět ke vstupu do manželství. Takto udaný popis byl správou panství rozporován, nicméně to hlavní, a sice že jsou ve vězení právě proto, že se neoženili, je jednoznačně potvrzováno. Současně objevují výslechy dalších osob, které potvrzovaly hrubé zacházení s vězni.⁸⁸ Z této doby pochází i další doklady věznění pro neženění se.⁸⁹

Poddaní se nemuseli obracet hned na Českou komoru, ale slitování hledali i přímo u hejtmana. Svědčí o tom dopis šesti poddaných z 20. prosince 1674 adresovaný právě hejtmanovi, ve kterém ho žádají o propuštění z vězení. Do něj byli uvrženi při stavunku (odhadem tedy dva týdny před vznikem dopisu), jakmile vyšlo najevo, že se dosud, navzdory předchozím slibům, neoženili. O propuštění žádají jednak z důvodu, že se nemá kdo starat o jejich hospodářství, jednak s novým příslibem, a to oženění se do nastávajícího masopustu.⁹⁰

Jistě není bez zajímavosti, že mezi šesticí vězněných mužů se objevuje i Jiří Kuška, který figuruje již v popsaném případě z roku 1672. Je tedy zřejmé, že ani opakované vězení či jeho hrozba jej nepřiměly se oženit. Jiří Kuška pocházel ze Hředle a narodil se kolem roku 1647 jako syn Jana a Doroty Kuškových. Zmínku o svatbě u něj nalézáme v soupisu poddaných již k roku 1670, tedy v době, kdy mu bylo pouhých třiatdvacet let: „*má se tento masopust oženiti, slíbili za něj Pavel Hrneček a Václav Červenka*“.⁹¹

Důvodem, proč v tomto případě zřejmě vrchnost tlačila na sňatek, bylo úmrtí jeho otce a následnictví na rodinné živnosti. Hledat záznam jeho sňatku v dalším roce by však bylo zbytečné – ještě v soupisu z roku 1676 nacházíme následující přípis: „*měl se ženiti, nestalo se,*

⁸⁶ Namátkou lze uvést případ sedmadvacetiletého Samuela Pocha, za něhož se koncem roku 1672 zaručili Julius Jetz a Khörler, viz SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/8, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1672, fol. 136.

⁸⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 832, kt. 33, Spisy neznačené, týkající se zhostních listů, 1646–1730, fol. 133n. Z těchto konceptů vyplývá, že měly být přepsány „*do knihy rukojemství*“, tento pramen se však nedochoval.

⁸⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 100–131.

⁸⁹ Příklad je možno uvést čtyřiatřicetiletého Václava Šoltyse, který byl nejdříve uvězněn a následně za sebe postavil rukojmí a příslibil sňatek do masopustu, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/8, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1672, fol. 123.

⁹⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 958, sign. LII/6, kt. 128, Korespondence S. I. de Bois, 1674–1675, fol. 144.

⁹¹ Oba rukojmí pocházeli rovněž ze Hředle.

že se následující masopust skutečně stane, slíbili Pavel Rosol a Samuel Horník, též odtud“.⁹² Teprve až následujícího roku, když opět nebyl 10. prosince 1677, tedy při stavunku, sezdaný, došla hejtmanovi trpělivost a vsadil jej opět do vězení: „měl se již dávny čas ženiti, nestalo se, dokud nevěstu nebude jmenovati v arestu. Rukojmě tím způsobem.“⁹³ Do vězení tedy přišel nejen on sám, ale i rukojmí, kteří se za splnění jeho povinnosti zaručili. Zdá se však, že ani to Jiřího nepřimělo se oženit a ujmout se rodinného gruntu. Ten převzal až jeho nejmladší sourozenec Jakub roku 1690. Do té doby, po více než dvě desetiletí, vedla selskou usedlost jejich matka Dorota.⁹⁴

Uvěznění se mohl poddaný vyhnout například tak, že prokázal, že si manželku již vyjednával: „že se nežení, měl býti v arestu, dokázal však skrz recepis, že sobě při Komoře české Kateřinu, dceru nebožtíka Bartoloměje Kherle z Kleštěnic, panství hořovského, vyjednával“.⁹⁵ Příslib však mohl být patrně i v abstraktnější rovině. Kupříkladu k roku 1678 nacházíme v soupisu poddaných, že sedmatřicetiletý nedoučený zedník Václav Starý ze Zaječova, „se neoženil, rukojmové Vít Říha a Jiřík Arnošt v arestu“.⁹⁶ Pozoruhodné přitom je, že to bylo úplně stejná situace nastala již roku 1672, kdy kvůli němu byl uvězněn jiný muž: „měl se ženiti lonského roku o masopustě, nestalo se, rukojmí Matěj Baleš v arestu, dokud se nestane. Má se zajisto letos o masopustě oženiti, rukojmě Václav Říha, rychtář a Matěj Baleš“.⁹⁷ Ani šest let (patrně však mnohem více), kdy za sebe Václav Starý dokázal předkládat rukojmí, jej nedonutilo se oženit.

Česká komora ovšem nebyla nakloněna uvedeným nátlakovým metodám a opakovaně mu je zakazovala. Vyplývá to z komorního psaní z počátku března 1677, kterým hejtmana napomíná, že mu bylo již ústně a písemně zakázáno poddané nutit do manželství skrze věznění – tou dobou totiž hejtman věznil několik dalších mužů pro tento prohřešek.⁹⁸ V dokumentu se dokonce výslovně uvádí, že „manželstva svobodná a bez přinucení býti mají“. K manželství tedy nemají

⁹² SOA Praha, inv. č. 947, sign. LII/6, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1676, fol. 38.

⁹³ SOA Praha, inv. č. 947, sign. LII/7, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1677, fol. 44.

⁹⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 5001, sign. OS Hořovice 195, Kniha purkrechtní panství Točnick, 1623–1730, stará fol. 259, nová fol. 551.

⁹⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/9, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1678, fol. 239.

⁹⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/9, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1678, fol. 260.

⁹⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/8, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1672, fol. 123.

⁹⁸ Tento počet není jasný, neboť stížnost vznesená na Českou komoru se zmiňuje o jedenácti poddaných, nicméně hejtman v souladu s dalšími podklady uvádí, že to neodpovídá skutečnosti a věznění jsou pouze dva.

nuceni nejen vězením, ale ani žádným jiným způsobem. Současně se stanoví, že všichni takto uvěznění mají být okamžitě propuštěni.⁹⁹

V uražené odpovědi na pak de Bois vyjevil svou motivaci, kterou bylo udržet panství pohromadě, což se nedaří, pokud se mladší místo ženění věnují „*po světě toulání*“. Současný stav a množství stížností pak dával za vinu několika jednotlivcům, kteří proti němu neustále předkládají své námitky.¹⁰⁰ Co se však týká úspěšnosti této nátlakové metody, byla přinejmenším diskutabilní. Z knih povolení manželství ani z matrik totiž nelyne, že by se dotyční muži po vystálém vězení hrnuli do ženění. Tato zjištění pak lze zcela jasně postavit do kontrastu obecně zažitě představě, že poddaným vrchnost ve sňatcích bránila a zakazovala jim je.¹⁰¹

Hlavním zjištěním této části tedy je, že hejtman de Bois používal různé nátlakové metody, aby zajistil osazení na neobsazených staveních, a to zejména trest vězení. Vedlejším produktem těchto jeho snah byl také tlak na uzavírání manželství, aby přibývalo rodin, které na statky může poslat. Proti hejtmanovi se však postavili nejen samotní poddaní, ale rovněž Česká komora, která mu opakovaně zakazovala nutit poddané do sňatku. Ti se stran nucení do hospodaření a zasahování do transferu nemovitostí bránili především formálními stížnostmi komoře, která dala poddaným nejednou za pravdu. Další obrannou poddaných bylo stavění hospodářství na obecních gruntech, a to bez povolení hejtmana, skrze což docházelo k vyhnutí se odvodům.

⁹⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kt. 107, Komorní výnosy, 1676–1678, fol. 56–57, srov. též koncept psaní též v NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1088, nefoliováno, koncept dopisu ze dne 5. března 1677.

¹⁰⁰ NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1088, nefoliováno, dopis ze dne 27. března 1677.

¹⁰¹ ČECHURA, Jaroslav. Norma, knížecí reskripty kontra každodenní praxe a praktiky: mýtus a realita tzv. schwarzenberského zákazu sňatků. Jihočeský sborník historický. 2012, roč. 81, č. 1, s. 164-194.

Zhostní řízení

Cílem této části je jednak zjistit, jakým způsobem probíhalo zhostní řízení, tedy proces propouštění poddaného člověka z poddanského svazku, jednak se zaměřit na důvody, jež rozhodovaly o výsledku takového řízení. Hlavním pramenem jsou soupisy poddaných zbirožského velkostatku, ve kterých je mimo jiné evidována jak dočasná, tak především trvalá migrace jednotlivých poddaných, dále jsou to církevní matriky, evidující krom jiného místo narození poddaných, instrukce od České komory stran spravování poddaných, makuláře zpráv a jiné pomocné materiály a konečně korespondence jednotlivých subjektů, které příležitostně do zhostního řízení zasahovaly. Takovými subjekty mohly být například krajští hejtmané, místní šlechtici, faráři, soudci, rychtáři a konšelé vsí, kterých by se propuštění či přijetí poddaného dotklo, případně jiní poddaní.

Nejdříve je představena základní, obecná kostra zhostního řízení v podobě, v jaké probíhalo nejčastěji, jednotlivé body postupu jsou pak blíže rozvedeny a okomentovány. V další části jsou popsány dílčí aspekty, které při propouštění poddaných hráli z pohledu vrchnosti zásadní roli. Následující pasáž se věnuje okrajovým formám zhostního řízení či zvláštním variantám při posuzování statutu poddaného, a to včetně sporů vrchnosti, neboť právě v takových případech bylo k případu vyhotoveno větší množství materiálu a některé okolnosti byly vysvětleny podrobněji.

Migrace je přirozenou, a i z pohledu vrchnosti do značné míry žádoucí součástí života poddaných obyvatel, což se týká jak migrace vertikální, tak horizontální. Z hlediska geografického lze rozlišit několik typů migrace, a to dle její vzdálenosti a doby trvání. Z hlediska vrchnostenského pak byla zásadní dlouhodobá migrace mimo rámec panství. Lze konstatovat, že v rámci panství nebylo v zásadě přístupováno k omezení pohybu poddaných. Rámec byl v první řadě dán rodinnými a vlastnickými vztahy, následně pak čelední či tovaryšskou službou.¹⁰²

Značnou pozornost však vrchnostenský aparát věnoval také dlouhodobé či permanentní migraci za hranici panství. Výchozím dokumentem, ze kterého je nutné pro normativní pohled vycházet, je instrukce pro hejtmana S. I. de Bois, kterou obdržel v roce 1670 při nástupu do úřadu. Instrukce jasně stanovovala, že hejtman sám nemůže rozhodovat a propuštění jednotlivých

¹⁰² K této problematice nejnověji NEKVAPIL, Ladislav. Čelední služba v Čechách v raném novověku: právní, sociální a ekonomické aspekty. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2020. Dále též Historická demografie 30, 2006, Supplementum.

poddaných, ale je k němu potřeba svolení komory.¹⁰³ Hejtman zde plnil roli prostředníka, správce, zprostředkovatele, který sbíral žádosti a spolu s komentářem je posílal na Komoru k rozhodnutí:

Lidí poddaných hejtman náš nemá žádné moci na cizí grunty neb jakkoliv jinak propouštěti, nýbrž jestli se kdy kdo z lidí našich zhostiti a na cizí grunty obrátiti chtěl, to se státi s vědomím a povolením komory naší české, pročez hejtman náš bude povinen pokaždý tu osobu i možnost té a zdalíž by na ní co záleželo přednésti.

Rovněž, pokud chtěla komora některého cizího poddaného získat, měl to být hejtman, který k němu získával informace, rozhodnutí na něm však nezáviselo:

Naproti tomu když komora naše česká jaké cizí poddané na panství naše vyjednává, aby hejtman povinen byl o takových lidech na tuž komoru českou pokaždý v známost uvést.

Současně bylo v instrukci myšleno na situace, kdy by se na panství chtěl usadit cizopanský poddaný bez příslušných povolení:

Lidi cizí, kteří by dostatečných vejhostův neměli, hejtman náš na grunty naše přijímati a jim zakoupení žádného ani freimarku na gruntech našich dopouštěti nemá.

Na celozemské úrovni bylo základním předpisem, určujícím vrchnostensko-poddanské vztahy Obnovené zřízení zemské z roku 1627 (při zohlednění Deklaratorií a Novell z roku 1640). Dále byly významné předpisy vydávané panovníkem, které mohly mít podobu všeobecně platného předpisu, avšak vycházet bylo možné rovněž z individuálních rozhodnutí, byla-li dostatečně obecná.¹⁰⁴ Naproti tomu individuální rozhodnutí vydávaná vrchností nelze považovat za pramen práva a svědčí více o praxi té které vrchnosti.

Většinová podoba zhostního řízení

Proces propuštění poddaného na cizí panství mohl být velice formalizovaný a trvat řadu měsíců. Ve sledovaném období se lze setkat s různými variantami průběhu zhostního řízení, nicméně v zásadě se z dochovaných pramenů daří zrekonstruovat základní, většinový proces. V obecné formě byl zhostní proces rozdělen do těchto pěti kroků:

¹⁰³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 103, Instrukce hejtmanu Ignatiovi de Bois /opis/, 1670. Že se jedná o opis je zřejmé z dodatku na posledním listu, kde je umístěna poznámka registrátora a jeho pečť.

¹⁰⁴ Zde lze alespoň odkázat na známou Weingartenovu sbírku předpisů Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus pro hereditario Regno Bohemiae ac in incorporatis aliis provinciis z roku 1720.

1. Poddaný zbirožského velkostatku, který pojal myšlenku trvale přesídlit na cizí panství a dát se tam do poddanství, požádal *cizí vrchnost* o své vyjednání z domovského panství,¹⁰⁵
2. pokud cizí vrchnost uznala jeho případné vyjednání poddaného za přínosné, požádala dosavadní vrchnost o vydání poddaného – v daném případě tak byly žádosti odesílány na Českou komoru;
3. na České komoře byl materiál předán příslušnému referentovi, který následně požádal hejtmana dotčeného panství, aby podal základní informaci o daném poddaném a zhodnotil, zda může, či nemůže být propuštěn cizí vrchnosti, a proč;
4. hejtman dotčeného panství shromáždil informace k danému poddanému a následně sepsal a odeslal na Českou komoru své stanovisko k věci;
5. po obdržení hejtmanova přípisu bylo Českou komorou vydáno rozhodnutí o žádosti a odesláno opět hejtmanovi; v případě propuštění byl rovněž zaslán zhostní list

Obdobným způsobem pak zhostní řízení fungovalo i v případě, že se cizí poddaný hodlal vyjednat na komorní panství – jeho žádost tak směřovala na Českou komoru, která následně požádala příslušného hejtmana svého panství o stanovisko k věci a v případě jeho souhlasu pak požádala cizí vrchnost o zhoštění dotčeného. Nově přijatý poddaný byl zapsán do poddanských soupisů konkrétního panství. Je přitom zřejmé, že uvedený proces se mohl natáhnout a obě vrchnosti (stávající i dožadující) mohly vést delší komunikaci o tom, zda je možné daného poddaného propustit, případně za jakou protislužbu. Je nasnadě, že zásadní zde nebyla pouze vůle stávající vrchnosti, nýbrž i té budoucí, přičemž ta mohla být pro úmysl poddaného vyjednat se tou důležitější, neboť záleželo právě na ní, kolik vloží energie do vyjednávání toho konkrétního poddaného.

Takto formálně pojatých řízení jsou zdokumentovány desítky, přičemž za nejcennější lze považovat individuální posudky hejtmana k jednotlivým poddaným a další komunikaci stran propuštění. Jako nejnosnější se proto jeví případy, ve kterých ani jedna ze stran nechtěla ustoupit: dožadující vrchnost ze svého požadavku na zhoštění poddaného, hejtman ze své

¹⁰⁵ Již tento krok byl sám o své podstatě trestný, neboť dobové předpisy zakazovaly žádat cizí vrchnost o vyjednání z gruntu. Viz AČ XXIX, s. 316, článek pětadvacátý. Navzdory tomu se neseťkáváme s jediným případem potrestání takového chování.

odmítavé pozice. V takových případech se totiž mnohdy rozhořel souboj (ekonomických, právních či sociálních) argumentů a celá věc se protáhla.

Jistou výjimku z uvedeného procesu představovaly žádosti poddaných, kteří chtěli být zhoštěni do pražských měst, neboť na druhé straně nefigurovala vrchnost, se kterou by bylo možné o propuštění jednat. Zde tak poddaný rovnou adresoval svou žádost komoře, která si vyžádala stanovisko hejtmana a na jeho základě rozhodla. V takovýchto případech mělo hejtmanovo vlastní zhodnocení větší význam, neboť proti němu stál pouze samotný poddaný a jeho osobní zájmy. V případě žádostí o propuštění do jiných (královských) měst představoval vrchnost rychtář daného města spolu s její radou.

Před a po podání žádosti

Příčin, pro které poddaní žádali své propuštění, lze ve zbirožských pramenech najít hned několik. Zdaleka nejčastějším důvodem však byla snaha o uzavření manželství, které si žadatel domluvil za hranicemi svého panství. K setkáním mimo panství, která vyústila v manželský příslib, docházelo docela běžně během služby na cizím panství, na trhu či během pravidelné návštěvy kostela, neboť farní obvody nebyly odvislé od hranic panství, nadto neexistoval farní přímus. Mezi obecné znalosti přitom patřila skutečnost, že je z hlediska vrchnosti nežádoucí, aby byli sezdáni poddaní různé vrchnosti a že tato nastalou situaci řeší.¹⁰⁶ Dalším důvodem pro změnu svého působiště mohl být pro řemeslníka výkon svého povolání, které nemělo v daném místě odbyť, případně tam pro něj nebylo vhodné zázemí. V takové situaci měl dotyčný na výběr, jakou cestou se vydat, a sice buďto cestou formální žádosti o zhoštění, nebo skrze svévolné opuštění panství, které bylo obecně zakázáno.

1. Žádost poddaného, aby byl vyjedнан na cizí panství

Prvním krokem formálního zhostního řízení byla obvykle žádost poddaného, který chtěl být propuštěn. Ta směřovala cizí vrchnosti, tedy té, ke které žádal být dotyčný vyjedнан – adresována byla přímo majiteli panství. Poddaný ve svém dopisu stručně představil důvod, pro který by měl být vyjedнан na cizí panství a uvedl, které vrchnosti je v současnosti poddaný. Tímto důvodem byl nejčastěji svatební příslib, nicméně lze se setkat i touhou po lepším uplatnění se v řemesle. Šlo-li tedy o cizího poddaného, který měl zájem být vyjedнан na panství Točnick, Zbiroh či Králův dvůr, směřovala jeho žádost přímo na Českou komoru. Chtěl-li

¹⁰⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 855, sign. XVII/42, kt. 46, Různá korespondence od žebráckého magistrátu, 1636–1680, fol. 172–176, korespondence z prosince 1670 či NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1088, 1671–1680, nefoliováno, dopisy z března 1673.

naopak poddaný točnický, zbirožský či královodvorský být vyjednáán ze svého panství, adresoval svou žádost majiteli přijímajícího panství. Typické pro tyto žádosti je, že jsou nedatované a na České komoře jsou dochovány v opisech; originál si ponechala vrchnost panství, na které chtěl být poddaný vyjednáán a dále odesílala pouze kopie, které si pro tento účel vytvořila.

2. Posouzení žádosti cizí vrchností

Druhý krok představoval interní zhodnocení dožádané vrchnosti, zda o daného poddaného stojí a případně kroky směřující k jeho vyjednání. Dostal-li tedy majitel panství žádost od cizího poddaného, aby jej k sobě vyjednal, postoupil tuto žádost svému hejtmanovi či jinému úředníkovi, který jeho panství spravoval. Ten měl za úkol žádost posoudit a případně se vyjádřit k tomu, zda by vyjednání bylo pro panství přínosné. Na základě této odpovědi pak majitel panství napsal dopis na Českou komoru, ve které žádal o propuštění poddaného. V žádosti o vydání poddaného obvykle uvedl důvody, které poddaného vedly ke snaze o přesídlení, současně pak býval přiložen opis žádosti poddaného. Z dochovaných materiálů přitom vyplývá, že hejtman de Bois se vždy zasazoval o přijímání nových poddaných a každou takovou snahu svými přípisy podporoval. Šlo-li však o zhoštění poddaných na cizí panství, nebyla jeho odpověď předem dána.

3. Posouzení žádosti domovskou vrchností

Jakmile Česká komora (kterou lze postavit naroveň majitele panství) obdržela žádost o zhoštění svého poddaného, přidělila ji referentovi, který měl dotyčné panství a písemnosti jej se týkající na starosti. Referent následně vyhotovil koncept dopisu a po schválení i jeho originál, ve kterém požádal hejtmana daného panství o vyjádření ke zhoštění poddaného. Jednalo se tedy o obdobný krok jako v předcházejícím bodě – obě vrchnosti si snažily opatřit alespoň základní informace o poddaném, který měl v úmyslu změnit své působiště. A v obou případech byl osobou k tomu určenou právě hejtman panství.

4. Získávání podkladů, stanovisko

Hejtman panství, na které byl poddaný příslušný, po obdržení dopisu z České komory začal shromažďovat potřebné podklady k jeho případnému propuštění. Jednalo se o nejdůležitější část celého zhostního řízení. O poddaném si jeho domovské panství vedlo řadu záznamů, nejvíce o něm vědělo – a tyto informace bylo třeba předložit majiteli panství. V praxi se jednalo o výtah z různých dokumentů: pozemkových knih, soupisů poddaných, kriminálních spisů

a dalších. Dalším místem, kde se hejtman ucházel o informace, mohla být domovská obec, hospodáři, u kterých dotyčný poddaný sloužil či farář, roli pak hrával i postoj rodiny propouštěného.

Na základě takto získaných informací sepsal hejtman stanovisko, ve kterém buď doporučuje vyhovění či zamítnutí žádosti, současně pak uvedl důvody, kterého jej k tomu vedly. Rozsah poskytovaných informací přitom vycházel z výčtu uvedeného v instrukci z roku 1670, jež na vedení výhostních register kladla níže uvedené požadavky, které bývaly v praxi doplněny o řadu dalších informací:¹⁰⁷

vejhosty slovo od slova (...) s pilností zapisovati, kdo z lidí poddaných obojího pohlaví na čí grunty propuštěn bude, co na něm záleželo, jak mnoho spravedlnosti měl neb od vejhostu do důchodu dal

Studujeme-li tyto materiály zhostního řízení, jsou pro poznání hodnoty poddaného zásadní právě stanoviska hejtmana. Tento neobyčejný pramen vznikl jako interní dokument určený výhradně komoře, na jehož základě mělo být o žádosti rozhodnuto. Hejtman tak ve svém stanovisku otevřeně popisoval dobré i špatné vlastnosti podaného a hodnotil jeho individuálního přínos pro panství.

5. Rozhodnutí komory, další jednání

Poté, co Česká komora obdržela stanoviska hejtmana, rozhodla s konečnou platností o tom, zda dotyčný má být zhoštěn, či nikoli. Bylo-li žádosti vyhověno, následovalo vyhotovení zhostního listu,¹⁰⁸ jeho odeslání na panství a předání poddanému, který se s ním mohl prokázat u nové vrchnosti, kde jej poté odevzdal. Pokud však komora nevyhověla žádosti, řízení buď skončilo, anebo se pokračovalo v jednání o podmínkách zhoštění dotyčného poddaného. Zde se ponejvíce projevuje odhodlání cizí vrchnosti získat pro sebe dotčeného poddaného.

Fáze po vydání rozhodnutí České komory

Jestliže byl poddaný se svou žádostí úspěšný, obdržel od hejtmana originál zhostního listu, který měl odevzdat své nové vrchnosti, případně byl tento dokument rovnou hejtmanem odeslán

¹⁰⁷ Výhostní registra byla vedena jako samostatný úřední dokument, v rámci velkostatku se však nedochovala.

¹⁰⁸ Alespoň na tomto místě je potřeba upozornit, že doposud nebyl v české historiografii věnován patřičný prostor problematice zhostných/výhostných listů, jejich právnímu rámci a významu, okolnostem jejich vydávání a dalšího manipulování. Tento příspěvek řeší zejména formální a materiální postup vedoucí k jejich vydání, a může tak být jeden z podkladů pro vypracování širší studie zabývající se touto problematikou.

dožadující vrchnosti. V daný okamžik měl být již bývalý poddaný vyškrtnut z poddanských soupisů a měl se odebrat do svého nového působiště, kde naopak byl do poddanských soupisů připsán. V případě, že však žádosti o zhoštění nebylo vyhověno, nic se pro poddaného neměnilo a o této skutečnosti byl ústně vyrozuměn. Negativní rozhodnutí však nebylo překážkou na cestě k podání nové žádosti, ve které se poddaný ucházel o své zhoštění. Samotná délka zhostního řízení se odvíjela od rychlosti jednotlivých výše uvedených kroků. V nejkratších případech mohlo celé řízení od podání žádosti do jejího vyřízení trvat od několika málo týdnů¹⁰⁹ po více než rok.¹¹⁰

Jaké aspekty hejtman zkoumal

Spravedlnost

Tím nejfrekventovanějším hlediskem, které se objevovalo prakticky v každém hejtmanově přípisu, bylo zhodnocení výše dědictví, dobovou terminologií *spravedlnosti*, na kterou by mohl poddanému vzniknout nárok. To byla zásadní informace, neboť, jak plyne z vydávaných zhostních listů, poddaný se propouštěl „*se vsí spravedlností, ač by jaká na týchž J.M.C. gruntech mu přináležela*“.¹¹¹ V rámci tohoto aspektu se tak zkoumaly majetkové vztahy rodičů poddaného, zejména zdali mají, či nemají na panství zákup¹¹² a případně jakou hodnotu nemovitost má. Roli hrály také počty sourozenců, mezi které by se dědictví dělilo. Platilo přitom, že čím větší spravedlnost poddaný mohl vyhlížet, tím menší měl pravděpodobnost na zhoštění.

Předpokládaný nárok poddaného na dědictví se hejtman snažil určit co nejpřesněji podle hodnoty stavení zůstavitelů: „*grunt dokonale spuštěný, na upadnutí, budouc sotva státi, bude za 27 kop grošů míšenských, a tak celá podstata spravedlnosti dědické jednoho každého dítěte by se sotva na 3 kopy grošů míšenských vztahovala*“.¹¹³ Tam, kde to nebylo možné, se snažil výši spravedlnosti určit alespoň přibližně: „*budoucí spravedlnost, toliko na samém gruntu,*

¹⁰⁹ Jedno z nejkratších řízení, v rámci kterého byla propuštěna Dorota Oulová, proběhlo na sklonku roku 1673. Pro ilustraci lze uvést dataci jednotlivých kroků: Plzeňští o Dorotino propuštění požádali dopisem z 28. listopadu, který byl na Českou komoru doručen 1. prosince, a ještě téhož dne přeposlán na Zbiroh. Tam byl doručen 7. prosince. Hejtman svou odpověď sepsal 10. prosince a zpátky do Prahy byla doručena o dva dny později 12. prosince. O tři dny později, 15. prosince, bylo rozhodnuto o propuštění Doroty a tento dokument byl na Zbiroh doručen 20. prosince. Od sepsání žádosti po vydání zhostního listu tak uteklo 22 dní, přičemž většinu času zabralo doručování příslušných dokumentů z místa na místo.

¹¹⁰ Šlo o případy, kdy jedna ze stran prodlívala ve svých odpovědích, bylo nutno vyjednávat o podmínkách propuštění a podobně.

¹¹¹ Jedná se o obrat hojně užívaný ve zhostních listech.

¹¹² K pojmu *zákup* např. TLAPÁK, Josef. Vývoj poddanského purkrechtu v pobělohorském období na území někdejšího Kouřimského a Berounského kraje se zvláštním zřetelům k otázce vzniku a rozšíření nezákupní držby. In: Vědecké práce Československého zemědělského muzea, 11 (1971), s. 107–182.

¹¹³ NA, NM, sign. Z6/15, 1671–1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis ze dne 12. prosince 1678.

skrovná, velmi málo a snad dokonce nic po smrti rodičův na osobu její nepřipadne“.¹¹⁴ Hejtman při zkoumání tohoto hlediska vycházel zejména z pozemkových knih, případně dalších účetních materiálů: „*spravedlnosti pak po jejím otci jí dle knih purgkrechtních tolik 46 gr. 1/4 d. přináleží*“.¹¹⁵

V případě, že rodiče propouštěného zakoupení či jiné zdroje bohatství neměli, byla tato skutečnost taktéž explicitně uvedena: „*dědictví neb podílu svého nikdež bráti nemaje, neb otec její, bývajíc slouhou v městys Mejtě, žádného zakoupení neměl*“.¹¹⁶ Jinými zdroji bohatství přitom mohla být například hospodářská zvířata: „*nemajíce však žádného svého na gruntech JMC zakoupení ... tuto dceru Lidmilu podělití míni, tak jakž každému synu, a to čtyřem po 50 kusech ovčího dobytka*“.¹¹⁷

O svou spravedlnost se však mohl poddaný připravit vlastním chováním, a sice jako důsledek předchozího zběhnutí z panství, případně jiného činu.¹¹⁸ Jednalo se o poměrně silný nástroj, kterým vrchnost mohla postihnout neposlušné poddané: „*[případné dědictví] pro všetečnost a neposlušnost (zběhnouc vždy od dětinství svého ven z panství) tratí a dle JMC nejmilostivějších instrukcí na důchod připadá*“.¹¹⁹

Ačkoli institut odběžného práva bývá spojován se zabráním živnosti hospodáři, který z ní zběhl, v souvislosti se zhosty se pojí se ztrátou nároku na dědictví:¹²⁰ „*ačkoliv přátelů více tu se nachází, spravedlnost pak, byť se jaká nacházela, pro takové své zběhnutí, jakožto odběžný, by ztratil*“¹²¹ či obdobně „*však ta Kateřina a Voršila pro jejich zběhnutí své nápady do JMC důchodu propadly*“.¹²² O tom, že se tuto skutečnost vedla správa panství v patnosti

¹¹⁴ NA, NM, sign. Z6/15, 1671–1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis ze dne 10. prosince 1673.

¹¹⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 802, sign. X/18/6-32, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 12, opis dopisu ze dne 19. ledna 1672.

¹¹⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 811, sign. X/18/6-34, kt. 24, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois /zlomek/, 1685, fol. 37, opis dopisu ze dne 3. listopadu 1685.

¹¹⁷ NA, NM, sign. Z6/15, 1671–1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis z 23. srpna 1677.

¹¹⁸ Příkladmo lze uvést případ Víta Kubáně, jenž pro předcházející zběhnutí z panství ztratil nárok na dědictví po otci, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 813, sign. X/18/6-36, kt. 24, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1684, pag. 38, opis dopisu ze dne 18. února 1687.

¹¹⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 808, sign. X/18/6-30, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1681, nefoliováno, opis dopisu ze dne 3. dubna 1681.

¹²⁰ Typicky PROCHÁZKA, Vladimír. Zabraní majetku po opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století. In: Sborník prací Brněnské univerzity 10 (1961), s. 191–204, zde s. 193, obdobně ŠINDELÁŘ, Bedřich, K otázce zběhlých poddaných u nás: Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13.–18. století. Časopis přátel starozitností, Ústřední orgán historické vlastivědy české 3/1949, roč. 57, s. 164. Z hlediska normativního srov. zejména články 18 a násl. Třicatero artikulův o právu dědickém a o nápadích po poddaných na panstvích komorních v Čechách, AČ XXIII, s. 279–280.

¹²¹ NA, Sbirka Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. č. 35, Originální kopiař zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24, pag. 6, opis dopisu ze dne 28. ledna 1673.

¹²² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 296, koncept dopisu ze dne 24. prosince 1671.

i desítky let, svědčí případ Víta Kubáně, který roku 1668 zběhl z panství, načež mu propadla otcovská pozůstalost v hodnotě 29 zl. 6 d. Ještě roku 1687 se za něj hejtman de Bois přimlouval, aby takto propadnuté peníze mohly být alespoň započítány „na restu pivním“.¹²³

Odměna

Druhým nejčastějším hlediskem v rámci hodnocení žádosti o zhoštění bylo očekávání možné *odměny* z druhé strany, tedy pravděpodobnosti případné reciprocit ze strany dožadující se vrchnosti. Propuštění poddaného bylo dobovou terminologií nazýváno *půjčkou* a začasť byla tato poskytnuta pod příslibem budoucí *odměny* či *směny*. Hledisko reciprocit v propouštění bylo poměrně významné, neboť v případě negativního závěru povětšinou předurčovalo výsledek hejtmanova zhodnocení. Hejtman při hodnocení tohoto aspektu vycházel z geografické vzdálenosti dožadující vrchnosti a z dosavadních zkušeností s danou vrchností, které prověřoval skrze soupisy poddanských, resp. zhostní registra¹²⁴ a doprovodné materiály zhostní agendy.¹²⁵

Blízkost dožadujícího panství byla v takovém případě dobrým předpokladem pro úspěšné zhodnocení: „*jsouce grunty páně lochovské tu nablízce s panstvím JMC točnickým immediate spojené, snadně tak jako se častěji stalo, směna za tuto půjčku sousedskou následovati může*“.¹²⁶ Argument zde byl tedy jasný – hranice s komorním panstvím, případně nevelká vzdálenost od něj, zavdávaly předpokladu, že vzhledem ke kontaktům mezi lidmi bude v budoucnu zájem cizopanských poddaných přesídlit právě na území zbirožského velkostatku.¹²⁷ Ve výsledku však pochopitelně záleželo především na tom, do jaké míry byla sousední vrchnost ochotná své poddané na komorní panství propouštět – problémy nastávaly typicky se zástavním panstvím Křivoklát (toho času pod schwarzenberskou správou), kam poddaní rádi odcházeli, avšak na Zbiroh nebyl propouštěn takřka nikdo.¹²⁸

¹²³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 813, sign. X/18/6-36, kt. 24, Kopíř hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1687, pag. 39, opis dopisu ze dne 18. února 1687.

¹²⁴ Výslovně o zhostních registrech se zmiňuje instrukce pro hejtmana z roku 1670, nicméně zdá se, že tuto roli reálně plnily poddanské soupisy, do kterých byly informace o zhoštění či příchodu nového poddaného na panství pečlivě poznamenávány. Současně je třeba doplnit, že žádný jiný materiál, který by představoval více či méně ucelený přehled zhoštěných poddaných, se ve fondu VS Zbiroh nedotýká.

¹²⁵ Těmi byla různá poznamenání vážící se k ochotě té, které vrchnosti zhostit své poddané, k jejich pracovním návykům a podobně.

¹²⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopíř hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pag. 94, opis dopisu z 13. září 1674.

¹²⁷ Tato spolupráce byla funkční zejména s Rokycanskými, viz SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 811, sign. X/18/6-34, kt. 24, Kopíř hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1685, fol. 12, opis dopisu ze dne 15. března 1685.

¹²⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 809, sign. X/18/6-32, kt. 23, Kopíř hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1683, pag. 20–21.

Jako nevýhodné se naopak jeví zejména zhoštění do vzdálenějších míst, neboť se vzdáleností obyčejně ubývaly kontakty, a tedy i pravděpodobnost, že by zbirožský velkostatek mohl být v budoucnu cílem některého cizího poddaného. Takovým *vzdáleným místem* mohly být nejen místa na Moravě či v cizině, ale i lokality poblíž Prahy: „*tuto pak ze statku průhonického, za Prahou ležícího, žádné odměny očekávati není, pročez raději k tomu, aby ona zde, na panství JMC zůstavena byla, bych poslušně se zdáním svým směřoval*“.¹²⁹

Svou roli hrál také poměr vzájemně propouštěných poddaných, neboť s některými, zejména lokálními vrchnostmi byla spojena zkušenost, že více poddaných žádají, avšak posléze sami své odmítají propustit. V takových případech se hejtman zhoštění bránil a v rámci posouzení se vracel i řadu let nazpět a vypočítával, kolik a kterých poddaných na dané panství či statek bylo propuštěno a v jakých případech byl reciproční požadavek zamítnut. Když se tedy roku 1680 pokoušel Jiří Vykysalý přesunout na nedaleký statek Všeradice za účelem sňatku, neopomenul de Bois České komoře připomenout, že majitel statku Markvart Tuněchodský si roku 1678 vyžádal jiného poddaného, ovčáka Jana Vinše, a to „*beze vsí až dosavad odměny*“, pročez „*slušelo by raději sem nevěstu, témuž Jiříkovi Vykysalému zakázanou k manželství, za dotčeného ovčáka sousedskou směnou propustiti*“. Jako alternativu tedy nabízel, aby Jiřího nastávající byla zhoštěna na komorní statky.¹³⁰

Takováto směna byla obecně žádoucí, neboť umožňovala zachovat počet poddaných na panství a zároveň jim vyhovět v jejich žádostech, což vedlo k větší stabilitě – nevyhovění žádosti zvyšovalo možnost, že poddaný beztak z panství odejde, avšak bez povolení vrchnosti. V případě směny probíhalo rozšířené zhostní řízení, kdy hejtman zjišťoval nejen majetek a rodinné vztahy poddaného z jím svěřených panství, ale obdobně tak činil u poddaného, který měl na panství přijít. Z logických důvodů odpadal aspekt „budoucí odměny“, neboť výměna bývala v zásadě rovná. Směnu přitom nemusela iniciovat pouze dožadující vrchnost, nýbrž ji mohla v rámci procesu navrhnout i dožadovaná strana – ať už to bylo z důvodu aktuální potřeby či obavy z nenávratnosti v budoucnu.¹³¹

Vykonávaná činnost

Svou důležitost mělo v rámci zhostního řízení i povolání, jež dotyčný vykonával – specificky bylo uváděno u řemeslníků, zmínky však najdeme i u rolníků a dalších. Vedle hlavní

¹²⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopiaře hejtmána Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 109, opis dopisu ze dne 29. listopadu 1672.

¹³⁰ Makuláře II, nefoliováno, koncept dopisu ze dne 27. dubna 1680.

¹³¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 808, sign. X/18/6-30, kt. 23, Kopiaře hejtmána Samuela Ignatia de Bois, 1681, fol. 65–66, opis dopisu ze dne 6. září 1681.

ekonomické činnosti vykonávané poddaným se hejtman zajímal i o kvalitu odváděné práce. Z desítek zhostních řízení se tak dozvídáme, jaká řemesla byla žádaná a jakých byl naopak na panství přebytek, stejně tak jsou u některých poddaných uváděny jejich pracovní návyky.

Ze zkoumaných zhostních řízení vyplývá, že mezi přebytková řemesla hejtman řadil ševce: „*jsouc řemesla ševcovského ... téhož řemesla lidí zde na gruntech JMC osedlých dostatek se nachází*“,¹³² ovčáky: „*majíce pak opáčené panství zbirovské podobných lidí ovčáckých dostatek, tak že se některým na cizopansku živiti povoliti musí*“,¹³³ ale i tesaře: „*a jakkoliv sice tu na panství JMC podobných tesařských řemeslníkův několik se nachází, však mimo dvouch jiní v témž řemesle velmi málo uživení býti mohou*“.¹³⁴

Naopak mezi nedostatková patřila řemesla jako byl košař: „*jsouce tento člověk košařem, celému panství a obvláště hutím JMC železným, vedle svého řemesla mnoho prospěšen... za něho se poslušně přimlouvám*“,¹³⁵ či provazník: „*přál bych sice, pokudž možné objednat, aby týž Poum zde zachován býti mohl, potřebujíc takového řemeslníka k zdejším hospodářstvím důležitě*“.¹³⁶ Stran některých řemesel se dozvídáme také to, že poddaní byli cíleně posíláni na vyučení se k nedostatkovému povolání. Byl to případ i výše zmíněného provazníka Šebestiána Pouma, kterého do učení poslal již předchůdce hejtmana de Bois hejtman Rafael Gallides či cihláře Bohuslava Viziny: „*tento Bohuslav Vizina schválně k tomu cíli na řemeslo cihlářské, kteréhož se zde žádný pořádně vyučil, aby k důležitostem hospodářským potřebován býti mohl*“.¹³⁷ Z podobného důvodu se pak uzdářem začal v 60. letech 17. století učit i Matěj Jokle.¹³⁸

Ani významné řemeslo ovšem nemuselo být na překážku propuštění, pakliže v něm poddaný právě nevynikal. Mezi důležitá řemesla bezpochyby patřilo mlynářství, a i když nenacházíme vysloveně zprávy o nedostatku mlynářských učňů a mistrů, obecně se jednalo o ceněné poddané, jichž se vrchnost vzdávala jen s velkou nelibostí. Výjimku tvořil případ Václava Franty. Ten pocházel ze vsi Jivina, kde jeho otec, Filip Franta, roku 1650 koupil selské stavení

¹³² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 806, sign. X/18/6-27, kt. 23, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1677, fol. 14, opis dopisu ze dne 18. ledna 1677.

¹³³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 805, sign. X/18/6-26, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1676, pag. 96, opis dopisu ze dne 15. července 1676.

¹³⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pag. 96, opis dopisu ze dne 18. října 1674.

¹³⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 601, koncept dopisu ze dne 11. května 1674.

¹³⁶ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis ze dne 16. března 1673.

¹³⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 811, sign. X/18/6-34, kt. 24, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois (zlomek), 1685, fol. 26, opis dopisu ze dne 4. srpna 1685.

¹³⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 174–175.

za cenu 30 kop grošů míšenských. Když se roku 1671 Filip odebral na onen svět a následujícího léta se vdova Anna znovu provdala,¹³⁹ ujal se roku 1677 gruntu asi jednadvacetiletý¹⁴⁰ syn Václav Franta,¹⁴¹ tou dobou již ženatý.¹⁴² Anna se mezitím přestěhovala ke svému manželovi, Linhartu Celerovi.¹⁴³

Václav byl tou dobou již ženatý s dcerou mlynáře z Třebnušky jménem Kateřina,¹⁴⁴ a ještě roku 1677 s ní přivedl na svět dceru Mařenu.¹⁴⁵ V dalších třech letech se mu narodily další dvě dcery, během morové epidemie 1680 však přišla o život jeho manželka.¹⁴⁶ Po těchto událostech Václav v roce 1682 odešel, toulal se po mlýnech, kde se učil mlynářství a o dva roky později se dal v Žebráku naverbovat do armády, odkud se roku 1684 vrátil zpátky na panství. Mezitím Linhart Celer opustil jeho matku a ta se vrátila na Frantův statek, kde v té době zastával roli hospodáře její mladší syn Matěj, Václavův bratr.

Po svém návratu na panství se Václav nezamýšlel opět ujmout rodinného hospodářství, tvrdil, že do armády byl vláknán podvodem a namísto setrvání na statech své vrchnosti požádal o propuštění na Trhové Dušníky na mlýn. Žádost o jeho vyjednání vznikla na podzim 1684 a v roli dožadující vrchnosti vystupuje Jindřich Chlumčanský z Přestavlk a z Chlumčan, majitel Trhových Dušníků. Ten nejdříve dne 16. listopadu 1684 v této záležitosti kontaktoval zbirožského hejtmana a žádal ho o přímluvu u České komory. De Bois mu odpověděl ještě téhož dne, že má dát Václava Frantu, který se již zdržoval v Dušníkách, zatknout a vydat jej na Zbiroh, neboť se jedná o dezertéra, a jako takový má být dodán krajským hejtmanům.¹⁴⁷

Chlumčanský udělal, jak mu bylo nakázáno a dal Frantu zatknout a vydal jej na Zbiroh do vězení. Myšlenky na vyjednání mlynáře se však nevzdal a napsal de Boisovi další dopis, ve kterém připomíná, že z jeho panství byl před pěti lety zhoštěn jeho poddaný právě na Zbiroh, a tudíž by nyní rád uplatnil právo na odměnu. Nyní ukázal de Bois svou vstřícnou tvář a sdělil,

¹³⁹ SOA Praha, Sběrka matrik, sign. Hořovice 01a, pag. 63, záznam o sňatku ze dne 24. července 1672. Anna se provdala za koláře Linharta Celera.

¹⁴⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/7, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1670, fol. 86.

¹⁴¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 4804, sign. Z 70, Kniha purkrechtní panství JMC Zbirožského, rychta Plískov a Sirá, 1655—1730, stará fol. 320, nová fol. 615.

¹⁴² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 831, sign. XI/19/7, kt. 30, Povolení k manželství, 1659—1728, pag. 68.

¹⁴³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 4804, sign. Z 70, Kniha purkrechtní panství JMC Zbirožského, rychta Plískov a Sirá, 1655—1730, stará fol. 306, nová fol. 592.

¹⁴⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 831, sign. XI/19/7, kt. 30, Povolení k manželství, pag. 68, fol. 38. Povolení ke sňatku pár dostal dne 15. července 1676.

¹⁴⁵ SOA Praha, Sběrka matrik, sign. Hořovice 01a, pag. 501, záznam o křtu ze dne 3. května 1677.

¹⁴⁶ SOA Praha, Sběrka matrik, sign. Hořovice 01b, pag. 905, záznamy o křtech z 23. října 1678 a 11. února 1680.

¹⁴⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, kt. 112, Komorní výnosy 1684—1685, nefoliováno.

že se má Chlumčanský se žádostí o vyjednání obrátit na Českou komoru a on následně dá doporučení k propuštění na jeho statky.¹⁴⁸

Navzdory nepřikladnému chování tak přišlo posouzení, ve kterém hejtman uvedl, že „*nezáleží na osobě jeho JMC důchodu zdejšímu nic obzvláštního, neb jest zkažený sedlák a nedokonalý mlynář*“. Nadto byla vyzdvihnuta dobrá zkušenost s dožadující vrchností.¹⁴⁹ Veškeré jeho nároky na zbirožském panství pak přešly na jeho jedinou dceru (zbylé dvě zemřely v dětském věku), která zůstala i nadále tamní poddanou.¹⁵⁰ Sice ještě v soupisu poddaných z roku 1686 je u Václava Franty poznamenáno, že je mlynářem s poznámkou „*ženatý v Dušníkách, dostaven býti má*“, ¹⁵¹ nicméně již v březnu téhož roku mu byl vystaven zhostní list.¹⁵² Z příbramských matričních záznamů pak také jasně plyne, že na konci 80. let 17. století pobýval s novou manželkou právě v Trhových Dušníkách.¹⁵³

Naproti tomu, pokud se mlynář osvědčil, neváhal hejtman užít i nepříliš frekventované nástroje pro jeho přivedení zpět na panství. To se stalo v případě Tomáše Křepela, který odešel z panství poté, co mu shořel mlýn a zanechal zde svou manželku a děti. Hejtman dostal zprávu, že se Křepela zdržuje na mlýně v Chlumci nad Cidlinou – více než sto dvacet kilometrů od hranic panství! De Bois okamžitě po obdržení této informace vydal otevřený list, kterým zmocňoval své vyslance k vystopování a přivedení zběhlého mlynáře nazpět a současně žádal cizí vrchnosti, aby jim v tom nebylo bráněno.¹⁵⁴ V rámci hodnocení tak nezáleželo pouze na

¹⁴⁸ Žádost o vyjednání byla na Českou komoru zaslána 9. ledna 1685 NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1089, 1681–1686, nefoliováno, a následně dne 12. ledna 1685 odešel z České komory na panství Zbiroh dotaz stran jeho možného propuštění. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 788, sign. X/18/4a, kt. 19, Registraturní kniha, 1675–1691, regist dopisu z 12. ledna 1685.

¹⁴⁹ Celá věc pak měla ještě další rovinu, když de Bois neváhal ověřit Chlumčanského tvrzení, že před pěti lety propustil svého poddaného na jím spravovaná panství – žádného takového totiž nenašel. Kontaktoval proto Chlumčanského a žádal doložení této věci. Nakonec byl Chlumčanský schopen doložit pouze to, že na jiné komorní panství propustil před dvěma lety dvě své poddané, což se značně lišilo o původně udávaného jednoho poddaného na panství Zbiroh. I tak celá věc proběhla, neboť zřejmě i de Bois byl rád, že se mohl Václava Franty zbavit.

¹⁵⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 811, sign. X-18/6-34, Kopiiře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1685, fol. 10v, opis dopisu ze dne 10. března 1685. Originál dopisu uložen v NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1089, 1681–1686, nefoliováno.

¹⁵¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/13, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh /zlomek/, 1686, pag. 472.

¹⁵² NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1089, 1681–1686, nefoliováno. Tento zdánlivý rozpor je způsoben skutečností, že soupisy poddaných byly vyhotovovány v prosinci předcházejícího roku a zachycovaly tak stav před počátkem roku, nikoli na jeho konci.

¹⁵³ SOA Praha, Sběrka matrik, sign. Příbram 002, pag. 32, záznam o křtu ze dne 17. července 1689 – mezi kmotry figuruje Kateřina Frantová, mlynářka z Trhových Dušníků, manželka Václava Franty.

¹⁵⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 832, kt. 33, Spisy neznačené týkající se zhostních listů, 1646–1730, fol. 303, koncept psaní.

vykonávaném řemesle, ale neméně i na kvalitě, v jaké svou práci poddaný vykonával. To, co bylo řečeno o řemeslu, pak lze obecně vztáhnout i na ostatní práci, zejména tu zemědělskou.

Další okolnosti

Zejména v prvních letech svého úřadu pak de Bois poukazoval na jeden konkrétní faktor, a sice úbytek mladých lidí, kteří by se dle jeho názoru měli usazovat na domácích panstvích namísto odcházení na cizí statky. Tento argument byl uváděn ve spojení s počtem neobydlených, pustých usedlostí na panství takzvaných *poustek*: „*k manželství a osazení poustek lidí hrubě potřebujem*“.¹⁵⁵ Je typické, že tento aspekt byl frekventovaný na počátku 70. let, tedy ještě relativně nedlouho po skončení třicetileté války, kdy ještě byl citelný nedostatek obyvatel venkova. Z hejtmanovy korespondence a dalších materiálů je patrné značné úsilí o zaplnění těchto neosídlených živností. V tomto svém konání byl de Bois úspěšný a promítlo se to i do posouzení poddaných, takže zhruba od poloviny roku 1675 tento argument mizí a znovu se na krátký čas objevuje až po morové epidemii 1680, kdy došlo k citelnému snížení počtu obyvatel panství.¹⁵⁶

Pokud se jednalo o sbírání podkladů pro stanovisko, neváhal si hejtman předvolat dotyčného žadatele, jako tomu bylo v případě propouštění Matěje Jokle¹⁵⁷ či Václava Smolaře a jeho otce, aby se dotázal na důvody, proč chce Václav opustit panství.¹⁵⁸ Na počátku ledna 1671 totiž dorazil na panství přípis od pana Adama Jindřicha Hrušky z Března, který tvrdil, že Václav Smolař se chce vyjednat z důvodu sňatku s Hruškovou poddanou – poněkud nezvykle však nebyl přiložen dopis, ve kterém by o toto Václav usiloval, nebylo tedy jasné, z čího popudu žádost vzešla a hejtman se rozhodl tuto skutečnost ověřit osobně. Obdobně se v hejtmanových posudcích objevuje informace o tom, zda se zhoštěním souhlasí členové rodiny.¹⁵⁹

¹⁵⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 6, opis dopisu ze dne 18. ledna 1672.

¹⁵⁶ Byly vytvářeny přehledy poustek a zapisování hospodáři, kteří na ně mají být osazeni. Např. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 779, sign. VIII, kt. 16, Spisy neznačené [Urbariale, pozemkové knihy, služebnosti], 1671–1701, nefoliováno, spis z 26. března 1671.

¹⁵⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 172–176.

¹⁵⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 8 a 19, opisy dopisů z 18. ledna 1672 a 20. února 1672, dále inv. č. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, nefoliováno, registry dopisů 16. října 1671, 20. listopadu 1671, 14. ledna 1672 a 22. ledna 1672 a NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, nefoliováno.

¹⁵⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 808, X/18/6-30, kt. 23, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1681, nefoliováno, opis dopisu ze dne 10. května 1681.

Roli v rámci hejtmanova hodnocení hrál i případný konflikt se zákonem. To byl případ Kryštofa Mencla z Kublova,¹⁶⁰ o jehož propuštění za účelem sňatku na konci července 1671 požádal hrabě Martinic.¹⁶¹ Na Menclovo působení na Točnickém panství nebylo vzpomínáno právě dobře – v 60. letech 17. století se rozhodl pro útěk z panství spolu s další chasou. Poté, co se na tento plán přišlo a on „byvše na zámek Zbirov do arestu dán a karabáči potrestán, připověděl rukou dáním neb[ožtíku] panu hejtmanu, že z gruntův JMC nikam neujde“, avšak „on brzo na svůj slib zapomenul, po některý neděli předce ze dvora JMC pryč utekl a již pět let se nehlásil“. Tato informace je o to cennější, že hejtman popisuje události, jejichž svědkem zřejmě nebyl, neboť se odehrály za jeho předchůdce hejtmana Gallidese, musel si tedy opatřit tyto vědomosti od ostatních úředníků.

K dobru pak Kryštofu Menclovi nebyla ani skutečnost, že „také Martin, bratr jeho, podobně z panství na osum let zběhl a dosavad žádný neví o něm“. A skutečně, i podle soupisu poddaných z roku 1670 je Martin „zběhlý od mnoha let, má býti dostaven“. Není proto divu, když svůj dopis Komoře hejtman uzavíral slovy „na takovém svévolným a zhejralým poběhlci JMC panství málo aneb dokonce nic nezáleží“.¹⁶² Tři týdny na to, 9. října 1670, pak na panství dorazil Menclův zhostní list.¹⁶³ Ke stejnému roku je pak v soupisu poddaných k jeho jménu připsána poznámka „propuštěn na panství Kladenské“ a jeho jméno je vyškrtnuto.¹⁶⁴

Spáchání trestného činu však mohlo také naopak zkomplikovat poddanému cestu z panství. Na jednu stranu bylo totiž pochopitelné, že se hejtman rád zbaví problémových osob, na druhou stranu by automatické propouštění kriminálníchků zavdávalo nebezpečnému precedentu, který by mohl vyústit v úmyslné páchaní trestné činnosti za účelem snazšího odchodu z panství. A ačkoli lze pozorovat jednoznačný trend zbavování se těchto nepohodlných lidí,¹⁶⁵ setkáváme se opakovaně i se zamítnutím žádosti o propuštění právě s odkazem na páchanou kriminální činnost.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Jedná se o bratra Jiřího Mencla, kostelníka, jehož osudy byly popsány v práci VACEK, Josef. Každodennost a sexuální delikty na Křivoklátsku na přelomu 17. a 18. století. In: *Cornova. Revue české společnosti pro výzkum 18. století*, 2018, 5 (1), s. 35–50.

¹⁶¹ NA, NM, sign. Z-6/15, 1657–1670, kt. 1087, nefoliováno, dopis ze dne 31. července 1670.

¹⁶² NA, NM, sign. Z-6/15, 1657–1670, kt. 1087, nefoliováno, dopis ze dne 16. září 1670.

¹⁶³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, nefoliováno, regist dopisu ze dne 7. října 1670 doručeného dne 9. října 1670.

¹⁶⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/4, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1670, fol. 34.

¹⁶⁵ Tak například došlo k propuštění dvakrát zmrhané a z panství zběhlé Kateřiny Nové ze Zdic, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 814, sign. X/18/6-38, kt. 24, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1690, pag. 19, opis dopisu ze dne 23. února 1690.

¹⁶⁶ Příkladem lze uvést snahu Václava Maška o propuštění, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 810, sign. X/18/6-33, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois (zlomek), 1684, fol. 22–23, opis dopisu ze dne 1. srpna 1684, či

Mezi spíše ojediněle uváděné aspekty pak patřil zdravotní stav poddaného, jeho věk či finanční situace. Všechna uvedená hlediska přitom mohla sloužit jako argument pro i proti zhoštění.

Přijímání poddaných pod Komoru

Zvláštním pohledem pak hejtman hodnotil cizopanské poddané, kteří projevili zájem mít za vrchnost Českou komoru a přesídlit na zbirožský velkostatek. I v takových případech byl totiž Českou komorou vyzván, aby podal své stanovisko k tomu, zda se na dané panství hodí. Běžně se tak dělo, když poddaný či poddaná zbirožského velkostatku zamýšleli vstoupit do svazku se svým protějškem, který pocházel z jiného panství a byla snaha jej vyjednat na Zbiroh. Tehdy se de Bois neváhal přimlouvav za jejich vyjednání s odůvodněním, že jde o „*věc chvalitebnou*“ za kterou se on „*poslušně přimlouvá*“. O samozřejmosti takového postupu svědčí mj. skutečnost, že jen v prosince roku 1670 napsal tři takové dopisy.¹⁶⁷ Současně lze konstatovat, že ve svém přístupu byl konstantní po celou dobu zastávání svého úřadu, což dokládají jím sepsané četné přímluvy za propuštění poddaných z posledního roku jeho služby.¹⁶⁸

Z jednoho z nich přitom vyplývá, že na překážku nemusel být ani škráloup na cti toho kterého poddaného. To byl případ krejčího Jana Burle, poddaného panství Rožmitál, který v prosinci roku 1670 požádal o vyjednání na panství Zbiroh ke sňatku s Dorotou Plimlovou z Dobříví. Již předtím však „*s ní pod tím slibem manželským jedno dítě na svět zplodil*“, což bylo v této době kvalifikováno jako spáchání deliktu smilstva.¹⁶⁹ Navzdory tomu hejtman posoudil „*žádost jeho slušnou býti*“ s tím, že beztak by se pokračování v páčání smilstva sotva zabránilo, což se vyřeší vyjednáním Burleho a povolením sňatku.¹⁷⁰ Skutečnost, že bude o Burleho usilovat, pak de Bois oznámil podobnými slovy rožmitálskému hejtmanovi ještě dvanáct dní před odesláním žádosti na Českou komoru.¹⁷¹

I přes takto učiněnou přímluvu však nebylo žádosti vyhověno – pražský arcibiskup jakožto představený vrchnosti rožmitálského panství v březnu následujícího roku odmítl požadavku

Matouše Křikavy, tamtéž, inv. č. 809, sign. X/18/6-32, kt. 23, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1683, pag. 44–46, opis dopisu ze dne 21. dubna 1683.

¹⁶⁷ NA, NM, sign. Z-6/15, 1657—1670, kt. 1087, nefoliováno, dopisy z 3., 6. a 29. prosince 1670.

¹⁶⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 814, sign. X/18/6-38, kt. 24, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1690, pag. 8, 12 a 64, opisy dopisů z 31. ledna 1690, 10. února 1690 a 21. června 1690.

¹⁶⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/7, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1670, fol. 70. Zde uvedena Dorota Plimlová jako zmrhaná spolu s tříletým synem Janem.

¹⁷⁰ NA, NM, sign. Z-6/15, 1657—1670, kt. 1087, nefoliováno, dopis ze dne 29. prosince 1670.

¹⁷¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 801/1, sign. X/18/6-20, kt. 22, Kopiář Jana Rafaela Gallidesa z Rosendorfu a Samuela Ignatia de Bois, 1670, nefoliováno, dopis ze dne 17. prosince 1670.

vyhovět.¹⁷² Zdá se však, že již v této době byla Dorota s Janem opětovně těhotná, neboť ještě téhož roku se jí na podzim narodil syn Václav.¹⁷³

O čtyři roky později se pak situace opakovala – tentokrát se o Dorotu ucházel Adam Tráva, uhlíř a poddaný královského města Plzně, který působil v Dobřívě. Na konci března 1674 Česká komora požádala opětovně hejtmana, aby se vyjádřil k tomu, zda by Adam Tráva „*tu na JMC panství se osaditi oumyslu byl*“ a Dorotu pojal za ženu.¹⁷⁴ De Bois si dal předvolat plzeňského uhlíře a Dorotiny příbuzné, aby si vyslechl, že mezi Dorotou a Adamem panuje vůle se vzít a že oba chtějí na panství zůstat. Následně shrnul, že Adam je „*vedle své práce JMC hutím nemálo prospěšný, živný a pracovitý člověk*“, pročez „*za něho se poslušně přimlouvám*“.¹⁷⁵ Přesně o dva měsíce později, 31. července 1674, pak mohl de Bois zaslat na Českou komoru originál zhostního listu, který mu Adam Tráva odevzdal, čímž byl dovršen zhostní proces.¹⁷⁶ Den před odesláním zhostního listu pak bylo páru uděleno povolení k manželství.¹⁷⁷ Ze soupisu poddaných k roku 1678 pak vyplývá, že manželství bylo naplněno, neboť v této době spolu pár přivedl na svět již dvě děti.¹⁷⁸

O tom, že se nejednalo o vedlejší agendu, ale že věc bral hejtman velice vážně, svědčí jeho snahy o vyjednání mlynáře Jana Sekery z roku 1673. Tehdy de Bois neváhal přesvědčovat Českou komoru, že argumenty Anny Švihovské, jež v té době představovala Sekerovu vrchnost, nejsou relevantní. Když totiž tvrdila, že nemá jiné mlynáře k dispozici, dohledal hejtman, že naopak jsou na panství ještě další dva a jiní slouží na cizích panstvích. Nadto uvedl, že nebude-li Sekera propuštěn, „*do Moravy aneb jinam do cizí země zajde*“.¹⁷⁹ Toto úsilí nepřišlo vniveč, a tak mohla Česká komora v červenci téhož roku odeslat hejtmanovi zhostní

¹⁷² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, nefoliováno, regist dopisu ze dne 24. března 1671 doručeného dne 28. března 1671.

¹⁷³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/8, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1672, stará foliace 74, nová foliace 98.

¹⁷⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, nefoliováno, regist dopisu ze dne 31. března 1674 doručeného dne 16. dubna 1674.

¹⁷⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 583–584. Koncept nese datum 31. května 1674.

¹⁷⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiář hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pag. 75–76.

¹⁷⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 831, sign. XI/19/7, kt. 30, Povolení k manželství, 1659–1728, pag. 58. Vzhledem ke stavu matriky není možné zjistit přesné datum jejich sňatku – strany obsahující léta 1673 až 1675 jsou vytrženy, viz SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, sign. Mirošov 33, mezi stranami 192 a 193.

¹⁷⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/9, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1678, fol. 231v.

¹⁷⁹ NA, Sběrka Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. č. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24, s. 89–90, opis dopisu ze dne 5. června 1673.

list na Jana Sekeru.¹⁸⁰ Propuštění bylo dovršeno sňatkem, který se odehrál v září 1673, při kterém je již v matrice uvedeno, že jde o poddaného panství Točnick.¹⁸¹

V roli přijímajícího hejtmana tak de Bois působil jednoznačně přívětivěji než v pozici vydávajícího. Nedostatek písemných informací o poddaném zpravidla řešil osobním setkáváním se s dotčenými či jejich okolím, nicméně lze mít za to, že se jednalo o spíše formální stránku věci, neboť se v celém sledovaném období nevyskytuje jediný případ, kdy by hejtman aktivně vystoupil proti přijetí poddaného. Argumenty pro přijetí pak povětšinou tvořil odkaz na potřebnost vyjednáváného poddaného (například stran jeho řemesla) nebo jednoduše proklamovaná snaha umožnit páru sňatek. Proces přijímání pak kopíroval strukturu zhostního řízení a je jakýmsi zrcadlem či pohledem z druhé strany, který dokresluje celý formální průběh zhoštění/přijetí poddaného.

Zvláštní podoby zhostního řízení

Dosud popsaná forma zhostního řízení byla většinová a odpovídá zhruba 80 % průběhu propuštění poddaných. V rámci zhostní agendy se lze však setkat nejen s poddanými, u nichž byl jejich poddansko-vrchnostenský vztah nezpochybnitelný, nýbrž objevují i případy lidí buďto zcela svobodných nebo lidí, kteří se svou svobodu snažili prokázat. Samostatnou kategorií jsou pak též spory o poddanskou příslušnost, vykoupení z poddanství či směna poddaných, o které však již bylo pojednáno výše. V této části tak budou alespoň rámcově nastíněny některé okrajové způsoby řešení minoritních situací.

Uvedené formy nemají obecný či standardizovaný postup jaký jsme mohli vidět u výše uvedené podoby zhostního řízení, nicméně některé prvky mají podobné. Jedná se především o komunikaci s Českou komorou, která v takových případech živě probíhala, neboť hejtman sám nemohl učinit konečné rozhodnutí ve věci. Typické je rovněž zvýšené množství sebraných materiálů v dané věci, které měly napomoci meritornímu rozhodnutí.

Vykoupení

Z jednání mezi hejtmanem a poddanými vyplývá, že jedna z možností, jak mohl poddaný legálně a natrvalo opustit panství, bylo vykoupení se z poddanství. Setkáváme se s ním hned ve třech případech. Nejstarším z nich je odrazem snahy kováře Jiříka Ulmana dostat se do královského města Berouna, která se datuje do let 1673 a 1674. Tehdy Česká komora požádala

¹⁸⁰ NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1088, 1671–1680, nefoliováno, koncept dopisu ze dne 14. července 1673.

¹⁸¹ SOA Praha, VS Zbiroh, sign. Žebrák 02, pag. 17., fol. 9 v části oddaných, záznam sňatku ze dne 3. září 1673.

hejtmana, aby zhodnotil možnost jeho propuštění pod správu Berouna.¹⁸² Odlišností přitom bylo, že se Ulman odkazoval na někdejší svobodu svých rodičů „*Hans Ulman, otec můj, přijdouce s máteří z Němec, oba dva lidé svobodní*“,¹⁸³ kteří o ni přišli během třicetileté války, když upadli do poddanství. Nyní se chtěl Ulman oženit s Annou, dcerou Matěje Hřebíčka, kováře v královském městě a berounští tuto jeho snahu podpořili.¹⁸⁴

Hejtman původně neměl žádné námitky vůči propuštění, když vzal v úvahu blízkost města a možnost brzké odměny.¹⁸⁵ Avšak zřejmě kvůli nevyjasněnému vztahu, zda s sebou rodiče přivedli do poddanství i své děti, nabídla Česká komora východisko, totiž zjistit kolik by za svou svobodu byl ochoten zaplatit.¹⁸⁶ Výhodou bylo, že by město nebylo zavázáno za Ulmana v budoucnu poskytnout svého poddaného. Hejtman nabídku přetlumočil: „*způsobem a obyčejem jiných vrchností a pánův [jsem] od něho 50 tolarů požádal*“. Zajímavý je rovněž další vývoj, totiž že hejtman o své vůli částku snížil na 40 tolarů. Není zřejmé, zda se jednalo o taxu schválenou Českou komorou či zda hejtman jednoduše přistoupil k obecně rozšířené praxi předpokládaje, že takovýto postup Česká komora následně aprobuje.¹⁸⁷ Celá snaha však ztroskotala na nedostatku prostředků, a tak situace dopadla docela opačně – Ulmanova nevěsta se dobrovolně dala do poddanství na Zbiroh,¹⁸⁸ kde byla následně dne 1. listopadu 1674 oddána s Jiřím Ulmanem.¹⁸⁹

Vykoupení nemuselo probíhat pouze tak, že by dotyčný přinesl požadovanou sumu a obdržel za ni zhostní list. Druhou variantou bylo započtení pohledávky (současné i budoucí), které poddaný na panství měl. Mezi ty se počítaly zejména sirotčí peníze a dále (předpokládané) dědické nároky, tedy peníze, které měl pojištěné takzvaně na stavení a které měl obdržet od

¹⁸² NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1088, 1071–1080, nefoliováno, koncept dopisu ze dne 12. prosince 1673, srov. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 497–498, dopis ze dne 12. prosince 1673, doručený 22. prosince 1673.

¹⁸³ Žádost Jiřího Ulmana o vyjednání z poddanství adresovaná rychtáři, purkmistru a radě Berouna, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 491–492.

¹⁸⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 493–496, dopisy z 1. a 19. prosince 1673.

¹⁸⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pag. 1–2, opis dopisu ze dne 4. ledna 1674.

¹⁸⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 787, sign. X/18/3, kt. 18, Registraturní kniha, 1659–1675, nefoliováno, regist dopisu z 10. května 1674, doručeného dne 18. května 1674.

¹⁸⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pag. 60–61, opis dopisu ze dne 6. července 1674.

¹⁸⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 831, sign. X/19/7, kt. 30, Povolení k manželství, 1659–1728, stará pag. 59, fol. 34. Povolení k sňatku bylo vydáno 29. září 1674 a je zde uvedena poznámka, že se nevěsta dobrovolně poddala na panství.

¹⁸⁹ SOA Praha, Sběrka matrik, sign. Beroun 03, pag. 432, záznam o sňatku ze dne 1. listopadu 1674.

příštího majitele.¹⁹⁰ Celkově však pro nedostatek pramenů nelze stanovit obecnější podmínky pro vykoupení ani jeho přesnější další průběh.

Spory o příslušnost

S formalizovaným procesem, který byl většinový, se lze setkat u relativně nekonfliktních záležitostí, jako je propuštění poddaného za účelem sňatku či výkonu řemesla. Současně však docházelo k situacím, kdy si jednoho poddaného nárokovalo více vrchností zároveň. Tam pak docházelo k právním sporům a výkladům o jeho příslušnost. Případů, ve kterých bylo argumentováno zemskými či jinými předpisy, nalézáme hned několik. Zpravidla bývají řešeny delší dobu a vyznačují se především tím, že obě strany, které si poddaného nárokovaly, neváhaly sesbírat větší množství materiálů či předložit právní výklady dokládající jejich právo. Z tohoto hlediska je pozoruhodná mnohdy až enormní snaha nepřijít byt' o jediného poddaného.

Častou příčinou nejasného vztahu byla třicetiletá válka, která na český venkov vnesla nebyvalý zmatek, mnozí lidé opouštěli svá panství a stěhovali se do jiných oblastí, kde třeba i po několik desítek let žili, měli zde děti, případně i zákup.¹⁹¹ Nově narozené děti se automaticky, v souladu se zemským právem, stávaly poddanými té vrchnosti, na jejichž gruntech přišly na svět. Když se pak rodiče rozhodli po desítkách let navrátit na své původní panství, nastaly často komplikace, neboť i oni sami bývali buďto omylem či úmyslně zapisováni jako poddaní vrchnosti, na jejichž gruntech působili. Tato situace byla o to výraznější u lidí, kteří často měnili své působiště, a tak mohli mít řadu dětí formálně spadajících pod různé vrchnosti.¹⁹²

Jedním z nich byl případ Jiřího Chodounského, kterého si nárokovala jak Česká komora, tak i majitelé panství Tmaň. V létě 1672 se u České komory, poté, co se stejnou žádostí neuspěla u hejtmana de Bois, přihlásila Kateřina Dohalská, vdova po Ferdinandu Greifenfelsu

¹⁹⁰ K tomu zejména neúspěšný pokus o uplatnění těchto peněz ze strany Ferdinanda Kučery, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 807, sign. X/18/6-28, kt. 23, Kopíře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1679, pag. 36–37.

¹⁹¹ To byla například situace mlynáře Třísky, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopíře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 26, opis dopisu ze dne 16. března 1672. Situace se dostala tak daleko, že o dva a půl roku později vydal de Bois otevřený list, kterým nakazoval jeho zadržení a přivedení zpět na panství. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopíře hejtmana Sebastiana Ignatia de Bois, 1674, pag. 112, opis listu ze dne 28. listopadu 1674.

¹⁹² Zřejmě nejvýraznějším příkladem byla situace Ondřeje Holuba, jehož osudy by stály za samostatný rozbor. Na zbirožský velkostatek přišel v době probíhající třicetileté války a není jasné, čím poddaný původně byl. Na panství se pak se svolením hejtmana oženil a přivedl na svět tři děti. Poté s manželkou asi na deset let odešel mimo panství, pobýval na různých místech a během té doby se mu narodilo dalších pět dětí. Nakonec se navrátil na Zbiroh, odkud jej zamýšlel vyjednat Vratislav z Mitrovic. Obsáhlý materiál k tomuto případu je obsažen v Národním archivu ve fondu Nová manipulace, ve Státním oblastním archivu v Praze ve fondu Velkostatek Zbiroh, zejména v kopiích odchozí korespondence, v dochované doručené korespondenci, registratuře komorních výnosů a na dalších místech.

z Pilsenburku, se svým vrchnostenským nárokem na Jiřího.¹⁹³ Tento nárok opírala o tvrzení, že se Jiří narodil na jejích gruntech. Na tento přípis reagovala komora pochopitelně požadavkem směřujícím k hejtmanovi panství, aby situaci osvětlil a podal zprávu o tom, jak se věci mají.¹⁹⁴

De Bois zareagoval o dva týdny později dopisem, ve kterém podal shrnutí celé věci. Jiřího matka, Salomena rozená Zemanová, byla do roku 1650 poddanou statku Tmaň, než byla na žádost České komory zhoštěna k panství Točnick, kde si ji ke sňatku vyhlédl mlynář z Chodouně Jan Chodounský.¹⁹⁵ O tomto zhoštění svědčí i dochovaný zhostní list z 26. dubna 1650.¹⁹⁶ Pouhých několik dní po vydání zhostního listu se jí také narodil syn Jiří, který byl 3. května 1650 pokřtěn a za otce je uveden právě „Jan mlynář Chodounský“, za matku pak „Salka“.¹⁹⁷

V matrice sice chybí místo narození, avšak to v dopise doplňuje sám hejtman – z důvodu, že „*tehdaž ještě ve vojenským běhu jsouc*“ zůstala Salomena i s manželem u své sestry v Málkově, kde také porodila. Do Chodouně se přestěhovali asi po dvou letech od narození Jiřího.¹⁹⁸ Nenadálý zájem o Jiřího, na kterého se nikdo celých 22 let jeho života „*nepotahoval*“, vysvětluje hejtman skutečností, že se má oženit a ujmout se mlýnu po otci. A jelikož byl Jiří zapsán v sirotčích rejstřících vedle svých sourozenců,¹⁹⁹ kteří se narodili již v Chodouni,²⁰⁰ měl hejtman za prokázané, že se jedná o poddaného panství, které spravuje.²⁰¹

Ve vzájemné korespondenci paní Dohalská upozorňovala především na ustanovení článku Q. 19. Obnoveného zřízení zemského: „*Kteráby poddaná, pod dědičným pánem svým osedlá neb neosedlá, na cizích gruntech děti zplodila: tehdy ty děti tomu pánu, na čichž gruntech zplození a zrozeni jsau, v poddanosti jeho zůstati mají*“.²⁰² Naproti tomu se de Bois pokoušel argumentovat především věcně, tedy že takové ustanovení „*jest věc podivná*“ a jelikož byl Jiří vychován na komorních gruntech a paní Dohalská celých dvacet let mlčela, neměla by na něj

¹⁹³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 951, sign. LII/6, kt. 105, Komorní výnosy 1672–1673, fol. 156–158, dopis z 29. června 1672.

¹⁹⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 787, sign. X/18/3, kt. 18, Registraturní kniha, 1659–1675, nefoliováno, dopis z 5. července 1672, doručen 21. července 1672.

¹⁹⁵ Záznam o sňatku vzhledem k mezerovitosti matrik není možné dohledat. Viz SOA Praha, Sběrka matrik, sign. Beroun 02.

¹⁹⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 832, sign. XI/19/9, kt. 31, Propouštěcí listy, 1566–1700, fol. 203.

¹⁹⁷ SOA Praha, Sběrka matrik, sign. Beroun 02, pag. 75, záznam o křtu ze dne 3. května 1650.

¹⁹⁸ Srov. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 780, kt. 16, Partikulární rejstřík urbární stálých platů na panství točnickém, 1653, nefoliováno, kde je k roku 1653 v Chodouni uvedena „*Kateřina, mlynářka*“, což byla matka Jana, babička Jiřího. Pro bližší informace viz též KLÍMOVÁ, H. Soupis poddaných podle víry, s. 272, kde u Janovy manželky je chybně uvedeno jméno „*Halka*“ namísto „*Salka*“. Děti do deseti let v soupisu uváděny nebyly.

¹⁹⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 947, sign. LII/3, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1664, pag. 103.

²⁰⁰ Viz druhorozený Václav narozený 6. března 1653. SOA Praha, Sběrka matrik, sign. Beroun 02, pag. 108.

²⁰¹ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis ze dne 2. srpna 1672.

²⁰² JIREČEK, Hermenegild, ed. Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého. Praha: nákladem F. Tempského, 1888, čl. Q. XIX., s. 464.

mít nárok. Následně uvedl, že mělo-li by být uznáno vrchnostenské právo paní Dohalské ve vztahu k Jiřímu, pak upozorňuje na skutečnost, že roku 1668 byl na tmaňské statky propuštěn myslivec Václav Wildman, načež konstatoval, že „za dobré bych uznal [...] aby často opáčená paní Dohalská, na odměnu za tohoto Václava Wildmana jí odsud propuštěného, zase na toho Jiřího Chodounského list zhostní vydati odporna nebyla“.²⁰³

Další pokus o vydání mlynáře učinila Kateřina Dohalská již v září, kdy se opět připomínala Komoře se svou záležitostí.²⁰⁴ Na to de Bois zareagoval dopisem komoře, ve kterém vylíčil způsob, jakým se Bořek Dohalský, manžel Kateřiny, chová k poddaným, kteří byli na jeho statky propuštěni či dáni na čas do služby – výše zmíněný Wildman pro jeho přísnost utekl do armády, odkud si jej Bořek Dohalský vymohl zpět a nechal jej za to zbít. Obdobně Pavel Kozler (Chosler), poddaný královodvorský, který na tmaňský statek přišel na zkušenou do hospody, byl Bořkem Dohalským uvězněn a trvalo, než byl vyjednan zpět. Na to hejtman uzavírá, „že škoda jemu člověka poddaného, obzvláště toho Jiříka Chodounského, na kterém JMC panství záleží, propustiti“.²⁰⁵ To spustilo další reakci, tentokrát samotného Bořka Dohalského, který se v říjnu obrátil na Komoru, aby byl Jiří „ohne weiteren Aufschub“ (bez dalšího odkladu) vydán hejtmanem na tmaňské statky.²⁰⁶

Tímto dochovaná korespondence mezi zúčastněnými stranami končí, nicméně tlak Dohalských na vydání mladého mlynáře pokračoval, neboť Salomena Chodounská se rozhodla hledat ochranu na dalším místě – u rodáka ze Zdic, soudce pražského apelačního soudu, Václava Rosy.²⁰⁷ Ten v prosinci 1672 poněkud nestandardně zasáhl do tohoto řízení, když napsal dopis přímo hejtmanovi de Bois, ve kterém mu sdělil svůj pohled na věc, a sice, že vzhledem k posloupnosti *propuštění Salomeny z Tmaň – narození Jiřího – poddání se Salomeny k Točnicku* „ten syn svobodný jest, jakožto z matky svobodné zrozený“. Rosa obdobnými přípisy posléze intervenoval přímo u Komory.²⁰⁸

Z hlediska dobového práva byl tento závěr nejspíše správný, neboť korespondoval s královskou resolucí z 20. července 1652, která stanovovala, že „člověk každý bez ohledův gruntův poddacích aneb jakých koliv jiných cizích, když tolik z rodičův svobodných a ne poddaných

²⁰³ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671—1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis ze dne 2. srpna 1672.

²⁰⁴ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671—1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis ze dne 13. září 1672.

²⁰⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopíř hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 89n. Shodně též NA, NM, sign. Z-6/15, 1671—1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis ze dne 24. září 1672.

²⁰⁶ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671—1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis doručený dne 11. října 1672.

²⁰⁷ WOITSCHOVÁ, Klára. *Personální obsazení pražského apelačního soudu v letech 1548-1783: "--což slušného a spravedlivého jest jedrovati--"*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, s. 77.

²⁰⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 958, sign. LII/6, kt. 127, Korespondence hejtmana S. I. de Bois, 1670—1673, fol. 15 a 26.

*splozen jest, samé místo splození jemu ani rodičům jeho k žádné ujmě svobody jeho, méněji pak pro samou příčinu vrchnosti gruntu jaké právo dává“.*²⁰⁹ To bylo ostatně i v souladu s článkem Q. II. Obnoveného zřízení zemského, dle kterého „*Kdo se v dědičném Našem království Českém za svobodného aneb poddanosti osvobozeného vydává: ten listem veyhostním, že od vrchnosti své propuštěn jest, ukázati má.*“ Přesto zde zůstává otázkou, jakou roli hrála skutečnost, že pouze jeden z rodičů (matka) byl svobodný a druhý rodič (otec) byl poddaný. Tak či tak by měl být závěr takový, že paní Dohalská a její manžel neměli na Jiřího žádný relevantní právní nárok.

O to překvapivější mohlo být rozhodnutí České komory, která se v létě 1673 rozhodla Jiříka Chodounského vydat Dohalským. O tom se dozvídáme až v srpnu 1673, když si de Bois stěžoval točnickému důchodnímu, že ačkoliv komora 28. července 1673 rozhodla o Jiříkově vydání,²¹⁰ chodounský rychtář jej odmítl propustit. Nařídil přitom, aby se důchodní písař postaral o jeho propuštění a rovněž konstatoval, že rychtář musí být za tuto svou svévoli potrestán. Rozmrzelý hejtman závěrem poznamenal, že má „*v tomto čase jiných dosti dnem i noci platnějších prací*“, pročež si nepřeje být nadále zatěžován touto záležitostí.²¹¹ To se mu však nepoštěstilo a již šest dní na to se věci musel věnovat znovu, neboť chodounský rychtář v mezičase, s myšlenkou zabránit Jiříkově odchodu, jej vsadil do klády. Veškeré tyto snahy však nakonec byly marné, Jiřík byl přesunut na tmaňský statek a rychtář potrestán.²¹²

Obdobných sporů nalézáme v rámci aktového materiálu více, společným rysem jsou pak právě dlouhotrvající hledání řešení případů, vysoce individualizovaný přístup zúčastněných i zapojení správy panství na různých úrovních.²¹³ V rámci fungování správy pak nalézáme i mechanismy, které měly bránit budoucím sporům. Tím nejvýraznějším byla *výminka zrozenosti* aplikovaná při dočasném vyslání poddaného do služeb jiné vrchnosti. V takových případech byl poddaný odeslán třeba i na delší čas na cizí panství, avšak s podmínkou, že veškeré děti, které se mu tam narodí, budou poddanými vysílající vrchnosti.²¹⁴ Z tohoto hlediska lze ustanovení Q. 19.

²⁰⁹ Archiv český XXIII, s. 285, v německém znění pak Jan Jakub WEINGARTEN, *Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus*, Praha 1720, s. 285, č. 158.

²¹⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, nefoliováno, regist dopisu ze dne 28. července 1673, doručeného dne 7. srpna 1673.

²¹¹ NA, Sbíрка Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. č. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24, s. 116–117, opis dopisu ze dne 14. srpna 1673.

²¹² NA, Sbíрка Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. č. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24, s. 120–121, opis dopisu ze dne 20. srpna 1673.

²¹³ ČECHURA, Jaroslav. Individualizace venkovského obyvatelstva v Čechách 17. století: Příklad Třeboňska. *Časopis Matice moravské*, 138 (2019), s. 109–126.

²¹⁴ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, nefoliováno, dopis ze dne 13. dubna 1679.

Obnoveného zřízení zemského interpretovat jako dispozitivní, jelikož si strany mohly odchylně dohodnout uspořádání otázky příslušnosti při narození.

Svobodní a jiné nepoddané osoby

V rámci zhostního řízení se lze setkat též s osobami nepoddanými, tedy buď přímo osobně svobodnými, případně s lidmi, jejichž vrchnostensko-poddanský status byl nevyjasněný.²¹⁵ Tyto osoby bývaly iniciátory zhostního řízení, a to jak ve vztahu ke své osobě (například s úmyslem vstoupit do poddanství), tak ve vztahu ke třetím osobám, zpravidla poddaným (zpravidla tehdy, žádal-li svobodný člověk propuštění pro poddaného za účelem sňatku). Celkově pak lze konstatovat, že toto řízení se nejméně podobalo klasickému, většinovému zhostnímu řízení, neboť zde byla vyjasňována otázka osobního statusu jednotlivců, případně řešeny zvláštní formy propuštění.

Z pramenů vyplývá, že ucházel-li se svobodný člověk (například měšťan královského města) o vstup do poddanství, bylo mu bez prodlevy vyhověno. Jediné, čím se v takovém případě musel prokázat, bylo potvrzení o svobodném zrození. Takovým dokladem byl zpravidla výpis z matriky,²¹⁶ v případě jeho absence si však správa panství vystačila i se svědectvími prokazujícími původ dotyčného. Druhým uvedeným způsobem osvědčil svůj status Samuel Schuster, který koncem roku 1675 pojal úmysl oženit se se zbirožskou poddanou a zároveň se sám na toto panství poddat. Jelikož byl jeho otec již po smrti, musel se obrátit na měšťany Radnic, kteří mu dosvědčili jeho svobodný původ. Dvě písemná svědectví se odkazují na tvrzení jeho otce, který uváděl, že „já sem z Bavor svobodný“, respektive „že z Bavor svobodný jest a žádný na něj potahovati se nikdá nežádal“.²¹⁷ Po takto osvědčeném původu dostal hejtman pokyn, aby Samuela přijal za poddaného a dal mu bez dalšího souhlas se sňatkem.²¹⁸ V takovém případě to znamenalo získání poddaného a nebylo již nadále třeba zkoumat okolnosti povolení sňatku.

Důvodem pro poddání se svobodné osoby býval prakticky pouze sňatek. Výkon řemesla jako důvod, proč se poddat, nepřipadal do úvahy, neboť omezovat jeho výkon pouze na vlastní

²¹⁵ Nejedná se přitom o královské svobodníky, nýbrž například o bývalé měšťany královských měst, cizince a podobně. K právnímu postavení svobodníků v tomto období nejnověji VACEK, Josef. Svobodníci a právo: případ Pavla Sládka jinak Cíchy z roku 1663 a krajští hejtmané jako soudní instance. In: Folia Historica Bohemica 36, č. 1, v tisku.

²¹⁶ NA, Sběrka Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. č. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24, s. 165, opis dopisu ze dne 30. září 1673.

²¹⁷ Originály svědeckých výpovědí s pečeti uloženy v NA, NM, sign. Z/6-15, kt. 1088, 1671—1680, nefoliováno.

²¹⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 832, sign. XI/19/8, kt. 30, Propuštění z poddanství, 1671—1731, fol. 20—21.

poddané by bylo pro vrchnost ekonomicky nežádoucí, zároveň však nemohla svobodného donutit, aby se panství poddal. Naopak poddaní, kteří nebyli ve svazku manželském, potřebovali formální svolení ke sňatku, a jakkoli existovali možnosti, jak tento proces obejít,²¹⁹ většinové chování tomuto normativu nevzdorovalo. A jestliže se svobodný člověk zamýšlel seždat s osobou poddanou, vyžadovala vrchnost zpravidla jeho poddání se.

To však neplatilo bezvýhradně. V polovině 80. let 17. století se hejtman de Bois dozvěděl, že za jednadvacetiletou Magdalenou Fridrichovou ze Strašic, poddanou panství Zbiroh, pravidelně dochází osobně svobodný truhlář Wolfgang Beck. Jelikož dívka byla sirotkem, cítil hejtman potřebu hájit její postavení, neboť se obával, že by „*v hanebnou pověst přijíti mohla*“, pročež uhodil na truhláře, aby zjistil, jak to s Magdalenou myslí. Ten mu vysvětlil, že by dívku pojal za ženu, avšak nemínil kvůli tomu vstoupit v poddanství. Domluvili se tedy na střední variantě: jelikož se Beck hodlal usídlit v Žebráku, kde by vykonával své řemeslo, měl požádat tamní radu, aby právě tam byla Magdalena vyjednána. Současně se „*odebral do své Patrie města Boru a přinesl vysvědčení pečeti městskou utvrzené, poctivého svého na svět zplození a že žádnému poddanství opovázán nejsouce, kde by se témužkoliv líbilo, osaditi může*“.²²⁰ O tom, že žádosti žebráckých nakonec bylo vyhověno, svědčí přípis u Magdalenina jména v soupisu poddaných z roku 1686: „*vdána a k městu Žebráku propuštěna za Wolfganga truhláře*“. Ze stejného důvodu byla ze soupisu vyškrtuta.²²¹

Lze shrnout, že zhostní řízení lze charakterizovat jako proces, jehož cílem bylo vyřídit žádost o zhoštění poddaného, a to buď pod správu jiné vrchnosti, případně propuštěním na svobodu. V uvedené podobě představovalo komplexní a formalizovaný nástroj na vyřizování tohoto druhu žádostí. Zhostní řízení obvykle inicioval poddaný, o jehož status šlo, setkáváme se však i s případy, kdy tuto roli zastával někdo jiný, zpravidla člen rodiny, případně snoubenec.

Samotné řízení od podání žádosti po vydání konečného rozhodnutí mohlo trvat od několika málo týdnů po řadu měsíců, v extrémních případech pak i více než rok. Na jeho počátku bylo formální podání a přijetí žádosti o zhoštění, následně byl hejtmanovi panství zadán úkol spočívající ve zhodnocení kladů a záporů dotyčného poddaného. Hejtman za tímto účelem

²¹⁹ Typicky ČECHURA, Jaroslav. Sex v době temna: Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770), Praha: Rybka Publishers, 2015, s. 17–19.

²²⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 811, sign. X/18/6-34, kt. 24, Kopiáře hejtmana Sebastiana Ignatia de Bois, 1685, fol. 21, opis dopisu ze dne 3. července 1685.

²²¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. č. 945, sign. LII/1, kt. 94, inv. č. 945, sign. LII/1, kt. 93, Soupis poddaných panství Zbiroh 1686, fol. 502.

nahlížel do úředních materiálů (pozemkových knih, sirotčích register, evidencí trestů a dalších), žádal o stanoviska, svědectví a výpovědi, které zapracovával do výsledného dokumentu. V některých případech byla Českou komorou oslovena též rada nad počty, tedy česká komorní účtárna, která zpravidla nevydávala stanovisko se závěrem ne/propustit, nýbrž dala jakýsi souhrn aktiv; podle jakého klíče byl tento úřad oslovován však není jasné.

Po vyhotovení hejtmanova stanoviska (samotné sepsání mohlo trvat od jednoho týdne po několik málo měsíců) a jeho zaslání České komoře bylo zpravidla vydáno konečné rozhodnutí. V případech, kdy hejtman vydání poddaného nedoporučoval, nebylo výjimkou, že řízení nadále pokračovalo korespondencí a dohadováním s dožadující vrchností. V takovém případě pak vznikaly další materiály, které měly vést ke konečnému rozhodnutí komory.

Srovnáme-li hejtmanův postup s instrukcí, kterou obdržel při nástupu do funkce roku 1670, lze konstatovat, že postupoval přesně dle jejího znění. Nenacházíme ani jediný případ, kdy by si osoboval pravomoc propouštět, ale ani přijímat poddané bez svolení České komory, rovněž dbal na to, aby vždy poskytoval co nejkomplexnější posouzení dotyčného poddaného. Za odchylku od instrukce lze však považovat skutečnost, že musel být v některých případech i opakovaně upomínán, aby ve věci podal stanovisko či doplnil svá zjištění.

Současně lze konstatovat, že hejtman byl ve svých návrzích striktnější než Česká komora, která propouštěla více poddaných, než u kolika to hejtman navrhoval, což lze odůvodnit tím, že zatímco on se musel potýkat s každodenní realitou v podobě nedostatku pracujících, komoře byly tyto problémy vzdálené, popřípadě vnímala problém z jiné (například politické) perspektivy.

Spektrum aspektů krom tří základních (spravedlnost, odměna, vykonávaná činnost) bylo nahodilé a silně individuální, což podtrhovalo jeho význam pro vrchnost a umožňuje poznat to, na co byl kladen důraz. Z uvedeného plyne, poddaný byl nahlížen jako jednotlivec v rámci velkého soukolí komorního velkostatku, nebyl anonymním poddaným, nebyl pouhou duší do počtu.

Závěr

Z hejtmanova přístupu k jednotlivým nastíněným okruhům je zřejmé, že jeho hlavním nástrojem byly restriktce. Jistý, ne právě vstřícný přístup, se projevil již při vytváření soupisů poddaných, kdy žádal dostavení všech, včetně malých dětí. Taktéž, patrně pro vlastní pohodlí, zavedl hned počátku svého úřadování povinnost poddaných dostavovat se výhradně na Zbiroh, další panské kanceláře na Točníku a Králově Dvoře tak v prvních letech zůstaly nevyužity. V tomto ohledu, jakož i mnoha dalších, však na popud poddaných zasáhla Česká komora, když navrátila sepisování poddaných i do ostatních sídel.

Otázka zbíhání poddaných byla hejtmanem řešena též zásadně restriktivně. Ze zbíhání, jakožto individuální aktivity konkrétního poddaného, udělal po vzoru svých předchůdců ve funkci kolektivní odpovědnost. Oproti předchozím hejtmanům však přitvrdil: zatímco před jeho nástupem bývalo pro ves, ze které poddaný zběhl, trestem snížení přidělu soli, de Bois sáhl k věznění představitelů obce, případně příbuzných dotyčného. Tím vytvářel značný tlak na poddané, kteří by pojali myšlenku opustit panství, neboť za jejich prohřešek mohli pykat i jejich rodiče. I zde však narazil na odpor, tentokrát v podobě faktického chování poddaných, kteří, ve snaze vyhnout se trestům, uváděli, že zběhlé poddané neznají. Od této praxe tak hejtman dobrovolně v druhé polovině svého úřadu upustil, neboť nepřineslo kýžený efekt.

S nástupem de Bois se také pojí také zvýšení tlaku na osazování pustých gruntů. I zde si hejtman počínal nevybíravě a snažil se poustky osazovat takřka za každou cenu. Poddaní se pustých usedlostí ujímat nechtěli, neboť bylo náročné vyzdvihoval sešlá hospodářství, a to za cenu tříletých úlev od kontribucí. Proti vůli vesnic i městysů tak dosazoval na grunty hospodáře, které si sám vybral, současně pak bránil starším hospodářům odejít na výminek a někteří tak pracovali až do smrti. I proti této praxi poddaní bojovali, a sice zakládáním nových živností na obecních pozemcích, což se dělo bez vědomí hejtmana a následné předávání gruntů tak nebylo pod jeho dohledem. Také v tomto ohledu se Česká komora ukázala jako vstřícnější vrchnost snažila se pozitivně motivovat poddané k dobrovolnému ujímání pustých stavení.

V tomto ohledu a dosud popsaných závěrech se tedy naplnil prerogativ tzv. druhého nevolnictví, neboť hejtmanovou snahou bylo skutečně připoutat poddané k půdě, a to pod pohrůžkou silných restrikcí. Hejtmanův tlak na poddané však vytvářel podobně silný protitlak z jejich strany, a to ve dvou rovinách. Tou první byly jejich faktické snahy vzepřít se hejtmanově vůli a obcházet jeho zákazy a tresty. Tou druhou pak byly formální stížnosti České komoře, které nejednou padly na úrodnou půdu.

Vedlejším produktem nuceného osazování gruntů bylo rovněž nucení poddaných, aby vstupovali do svazku manželského. To se týkalo mladých mužů, kteří se blížili věku třiceti let a nebyli ženatí či alespoň neměli příslib manželství. V prvních letech za sebe stavěli rukojmí a nebyl-li příslib uzavření manželství naplněn, měli tito rukojmí dohlédnout, že se tak stane do stanoveného termínu. Zatímco zpočátku zůstalo pouze u této „dohlížecí“ funkce rukojmích, od druhé poloviny 70. let, pokud ten, za koho se zaručili, nevstoupil ani po opakované výzvě do stavu manželského, si však oni mohli prohlédnout zámeckou celu zevnitř. Poddaní se těmito restrikcím bránili stížnostmi České komory, která je hejtmanovi opakovaně zakazovala. Tato taktika beztak zjevně nebyla úspěšná, neboť mnozí poddaní i přes uplatněné sankce ani po letech nátlaku nevstoupili do svazku manželského.

Třetí, nejrozsáhlejší část, analyzuje zhostní řízení. Hlavním zjištěním je, že se nejen v teorii, ale především v praxi jednalo o velice formalizovaný proces, jež je v práci zachycen. Materiály vzniklé v rámci zhostního řízení tvoří jedinečný pramen, který dovoluje poznat, do jaké míry záleželo správě, resp. majiteli panství na tom kterém poddaném. Prvotní i následná posouzení jednotlivých poddaných ze strany hejtmana panství dávají relativně komplexní pohled na dotyčného z hlediska správy panství, přičemž do popředí vystupují aspekty ekonomické, politické, ale i sociální. Hejtman standardně posuzoval *spravedlnost* (peněžité vyčíslení současných i pravděpodobných budoucích nároků), *odměnu* (zhodnocení dosavadní zkušenosti s dožadujícím panstvím), vykonávanou činnost a její kvalitu (zpravidla řemeslo). Mezi další uváděné okolnosti patřily kriminální minulost, množství poustek na panství, ale i názor poddaného, popřípadě věk, bohatství či zdravotní stav.

Za zvláštní formy řízení lze označit ty, ve kterých dochází k výrazným odchylkám od standardního, většinového průběhu. Patří sem zejména vykoupení se z poddanství samotným poddaným, řízení se svobodnými lidmi a lidmi s nevyjasněným statusem a dále spory o poddanskou příslušnost, které ústily ve formální propuštění či přijetí poddaného, případně v určení, že je, či není poddaný té které vrchnosti. I v tomto případě je to pak Česká komora, která se projevuje jako ta vstřícnější vrchnost a mnohdy vyhověla žádostem poddaných v situacích, kdy de Bois navrhoval jejich zamítnutí.

Z uvedených analýz pak jasně vyplývá jeden závěr. Poddaní byli ve všech představených rovinách nahlíženi silně individuálně jako jednotlivci, nikoli jako jednodílná masa. Hejtman de Bois vstoupil do svého úřadu s vysokými ambicemi stran správy tří panství, které se nebál prosazovat za cenu zavádění restrikcí. Mezi ty patřil zejména institut stavění rukojmích, který hejtman prosadil ve všech sledovaných oblastech – rukojmí tak za jeho éry ručili nejen za

propouštěné vězně, ale i za to, že se konkrétní poddaný včas ožení, že se dostaví k sirotčímu řízení, že se ujme pustého hospodářství či že nezběhne z panství.

Zaváděným omezením se poddaní bránili, a to jak formálně, cestou stížností České komoře, tak především fakticky, svým chováním, kterým restrikce obcházeli. Ačkoli by se tak mohlo zdát, že represivní nástroje zaváděné do praxe v 70. letech (tlak na osazování poustek, nucení do manželství, tresty za zbláhání poddaných) zmizely v důsledku událostí roku 1680, neodráží to skutečnost. Nacházíme zde sice časovou korelaci mezi oběma událostmi, nicméně z pramenů plyne, že to bylo jednak chování poddaných, jednak tlak České komory, co hejtmana nakonec donutilo, aby od restrikcí upustil.

Předložená práce ve svých zjištěních zásadně upozorňuje na širokou individualizaci poddaných v období končícího 17. století ze strany jejich vrchnosti a představuje tak vymezení vůči pracím pojmajícím poddané českého venkova jako jednoditou, odosobněnou masu.

Prostor pro další práci tkví zejména v podrobném studiu konkrétních případů a situací. Je možné také sledovat, do jaké míry zavedenou praxi stavění rukojmí převzali de Boisovi nástupci ve funkci, případně jaké změny provedly a zda se jim je povedlo prosadit. Materiály zbirožského velkostatku a České komory též umožňují podrobnější zkoumání kriminality, k některým případům lze dohledat značné množství pramenů též ve Státním okresním archivu v Berouně. Pokud jde o výzkum vztahu poddaných k vrchnosti, bylo by vhodné pokusit se obdobným způsobem zpracovat materiály jiných, nikoli pouze komorních velkostatků, a následně porovnat dosažená zjištění a případné rozdíly se pokusit osvětlit.

Seznam pramenů a literatury

Prameny nevydané

Státní oblastní archiv v Praze

Velkostatek Zbiroh

inv. č. 103, Instrukce hejtmanu Ignatiovi de Bois /opis/, 1670

inv. č. 660, sign. I/33, kt. 3, Různá korespondence krajských úřadů, hejtmanů, 1681–1730

inv. č. 660, sign. I/33, kt. 4, Různá korespondence krajských úřadů, hejtmanů, 1681–1730

inv. č. 708, sign. II/173, kt. 7, Stížnost na poddané obce Koněprusy, že neplatí poplatky farářů do Tmaně, 1680

inv. č. 745, sign. VI/1,3, kt. 12, Zločiny proti životu, 1652–1691

inv. č. 745, sign. VI/8, kt. 12, Krádeže, 1669–1730

inv. č. 745, sign. VI/10-2, 3, 4, kt. 12, Pověry, 1695

inv. č. 745, sign. VI/12, kt. 12, Instrukce v kriminálních záležitostech a jiné spisy, 1654–1723

inv. č. 765, sign. VIII/3, kt. 16, Urbář točnický /zlomek/, 1652

inv. č. 767, sign. VIII/5, kt. 16, Obec Kublov – gruntovní kniha, 1626

inv. č. 768 sign. VIII/7, kt. 16, Králův Dvůr – purkrechtní kniha, 1603/1655

inv. č. 769 sign. VIII/9, kt. 16, Nařízení o zhotovení urbářů purkrechtních knih, zádušních a sirotčích počtů, 1651

inv. č. 770 sign. VIII/10, kt. 16, Obec Bnečice (Mlečice) - privilegia o osvobození od robot, 1652

inv. č. 771 sign. VIII/11, kt. 16, Vyslání M. Karla Kunce k zhotovení urbářů, 1652

inv. č. 772 sign. VIII/12, kt. 16, Body potřebné k zhotovení urbářů, 1652

inv. č. 773 sign. VIII/13, kt. 16, Založení nových pozemkových knih, 1653

inv. č. 774 sign. VIII/14, kt. 16, Spisy o založení nového urbáře, 1654

inv. č. 775 sign. VIII/15, kt. 16, Robotní povinnosti Zdic, Bavoryně a Chodouně, 1659

inv. č. 776 sign. VIII/17, kt. 16, Obec Tejček – pastviny, 1669

inv. č. 777 sign. VIII/18, kt. 16, Zjištění robotních povinností v Žebráce, 1640

inv. č. 779 sign. VIII, kt. 16, Spisy neznačené, 1671–1701

inv. č. 780, kt. 16, Partikulární rejstřík urbární stálých platů na panství točnickém, 1653

inv. č. 781, sign. IX/2-7, kt. 17, Popis panství Zbiroh, 1650

inv. č. 782, sign. IX/14, kt. 17, Přenechání dobříšské myslivosti Marii Magdaleně z Mannsfeldu, 1659

inv. č. 783, sign. IX/15, kt. 17, Různé spisy panství Dobříš, sine datum

inv. č. 784, kt. 17, Spisy neznačené, 1675–1692

inv. č. 785, sign. X/18/1, kt. 18, Extrakt všelijakých poručení komorních, 1637–1659

inv. č. 786, sign. X/18/2, kt. 18, Zlomek výpisů z různých nařízení, 1659–1669

inv. č. 787, sign. X/18/3, kt. 18, Registraturní kniha, 1659–1675

inv. č. 788, sign. X/18/4a, kt. 19, Registraturní kniha, 1675–1691

inv. č. 801/1, sign. X/18/6-20, kt. 22, Kopiaře Jana Rafaela Gallidesa z Rosendorfu a Samuela Ignatia de Bois, 1670

inv. č. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672

inv. č. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674

inv. č. 804, sign. X/18/6-25, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1675

inv. č. 805, sign. X/18/6-26, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1676

inv. č. 806, sign. X/18/6-27, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1677–1678

inv. č. 807, sign. X/18/6-28, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1679

inv. č. 807/1, sign. X/18/6-29, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1680

inv. č. 808, sign. X/18/6-30, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1681

inv. č. 809, sign. X/18/6-32, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1683

inv. č. 810, sign. X/18/6-33, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois /zlomek/, 1684

inv. č. 811, sign. X/18/6-34, kt. 24, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois /zlomek/, 1685

inv. č. 812, sign. X/18/6-35, kt. 24, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1686

inv. č. 813, sign. X/18/6-36, kt. 24, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1687

inv. č. 814, sign. X/18/6-38, kt. 24, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1690

inv. č. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675

inv. č. 829, sign. X/18/8, kt. 28, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1676–1698

inv. č. 831, sign. XI/19/7, kt. 30, Povolení k manželství, 1659–1728

inv. č. 832, sign. XI/19/8, kt. 30, Propuštění z poddanství, 1671–1731

inv. č. 832, sign. XI/19/9, kt. 31, Propouštěcí lístky, 1566–1700

inv. č. 832, sign. XI/19/14, kt. 32, Propuštění z poddanství, 1660–1707

inv. č. 832, sign. XI/19/18, kt. 32, Propouštěcí listy na sousední panství, 1660–1700

inv. č. 832, sign. XI/19/24, kt. 32, Žádosti za propuštění z poddanosti, 1651

inv. č. 832, kt. 33, Spisy neznačené, týkající se zhostných listů, 1646–1730

inv. č. 833, sign. XII/1, kt. 34, Potrestání poddaného sedláka z Černína, 1647

inv. č. 833, sign. XII/2/1-6, kt. 34–35, Různé zločiny poddaných a jejich potrestání, 1660–1731

inv. č. 833, sign. XII/11, kt. 36, Trestání neposlušných poddaných, 1728

inv. č. 833, sign. XII/13, kt. 36, Potrestání řezníka z Králova Dvora, 1729

inv. č. 833, sign. XII/14, kt. 36, Peněžité pokuty, 1665

inv. č. 833, kt. 36, Různé stížnosti, žaloby, pokuty, 1660–1729

inv. č. 834, sign. XIII/1, kt. 37, Vyžádání popisu panství, 1643

inv. č. 835, sign. XIII/2, kt. 37, Hospodářská nařízení na paství zbirožském, 1651

inv. č. 836, sign. XIII/3, kt. 37, Různé, hospodářství se týkající instrukce, 1651–1678

inv. č. 837, sign. XIII/5, kt. 37, Relace a hospodářské visitace, 1671

inv. č. 838, sign. XIII/6, kt. 37, Popsání výsledků komisionálního šetření, 1672

inv. č. 840, sign. XIII/11, kt. 37, Meliorační návrhy hejtmána de Bois, 1689

inv. č. 851, kt. 38, Různé relace, 1666–1732

inv. č. 855, sign. XVII/1, kt. 44, Město Žebrák – privilegia města Žebráka – ověřená kopie privilegií, 1721

inv. č. 855, sign. XVII/4/1,2, kt. 44, Závislost města Žebráka na Zbirohu, 1678

inv. č. 855, sign. XVII/19, kt. 44, Masné krámy v Žebráce, 1721

inv. č. 855, sign. XVII/22, kt. 44, Různé úlevy a neoprávněná beneficia, 1642

inv. č. 855, sign. XVII/23, kt. 44, Propuštění poddaných města Žebráka, 1651

inv. č. 855, sign. XVII/24, kt. 44, Výroční trhy rozšířené na prodej dobytka, 1673

inv. č. 855, sign. XVII/25, kt. 44, Cechovní záležitosti, 1696

inv. č. 855, sign. XVII/26, kt. 44, Zasílání trestních spisů komoře, 1654

inv. č. 855, sign. XVII/42, kt. 46, Různá korespondence od žebráckého magistrátu, 1636–1680

inv. č. 855, sign. XVII/42, kt. 47, Různá korespondence od žebráckého magistrátu, 1681–1730

inv. č. 856, sign. XVII/48, kt. 47, Městečko Cerhovice – povolení kupovati sůl mimo panství, 1662

inv. č. 856, sign. XVII/51, kt. 47, Placení kontribuce, 1655–1721

inv. č. 856, sign. XVII/52, kt. 47, Dědické podíly a jejich odúmrť, 1654

inv. č. 856, sign. XVII/54, kt. 47, Požáry městečka Cerhovice, 1678, 1728

inv. č. 856, sign. XVII/59, kt. 47, Různé sporné záležitosti cerhovických občanů, 1647

inv. č. 856, sign. XVII/60, kt. 47, Různé přestupky cerhovických občanů, 1664

inv. č. 856, sign. XVII/61, kt. 47, Různé spisy cerhovického magistrátu, 1664–1728

inv. č. 857, sign. XVII/64, kt. 48, Městečko Mýto – potvrzení privilegií v poddanských záležitostech, 1679

inv. č. 857, sign. XVII/75, kt. 48, Zabavení pozemků pro neplacení dluhů, 1642

inv. č. 857, sign. XVII/76, kt. 48, Prominutí pozemkové činže a jiných dluhů, 1674

inv. č. 857, sign. XVII/81, kt. 48, Renovace koňselů a nedostatky počtů obce Mýto, 1676–1729

inv. č. 857, sign. XVII/82, kt. 48, Různá korespondence města Mýta, 1667–1729

inv. č. 858, sign. XVII/98, kt. 48, Cechovní záležitosti, 1687

inv. č. 858, sign. XVII/101, kt. 48, Zbirovské spory

inv. č. 858, sign. XVII/102, kt. 48, Různé spisy zbirovského magistrátu, 1679–1721

inv. č. 859, sign. XVIII/12b, kt. 51, Různé záležitosti poddanských vesnic na zbirožské hejtmany, 1636–1731

inv. č. 876, kt. 60, Různé spisy, 1675–1722

inv. č. 888, kt. 73, Různá korespondence od správce a úřadu točnického, 1660–1673

inv. č. 888, kt. 74, Různá korespondence od správce a úřadu točnického, 1674–1690

inv. č. 889, kt. 77, Různá korespondence od správce a úřadu královodvorského, 1671–1674

inv. č. 889, kt. 78, Různá korespondence od správce a úřadu královodvorského, 1677–1702

inv. č. 944, sign. L/1, kt. 92, Hlášení hejtmanovi, aby židé nebyli na panství usazováni, 1677

inv. č. 944, sign. L/Varia, kt. 92, Různé spisy týkající se židovských záležitostí, 1668–1728

inv. č. 945, sign. LII/1, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1652

inv. č. 945, sign. LII/2, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1658

inv. č. 945, sign. LII/3, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1659

inv. č. 945, sign. LII/4, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1660

inv. č. 945, sign. LII/5, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1662

inv. č. 945, sign. LII/6, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1663

inv. č. 945, sign. LII/7, kt. 93, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1670

inv. č. 945, sign. LII/8, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1672

inv. č. 945, sign. LII/9, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1678

inv. č. 945, sign. LII/10, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1680

inv. č. 945, sign. LII/11, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1683

inv. č. 945, sign. LII/12, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh, 1685

inv. č. 945, sign. LII/13, kt. 94, Soupis poddaných a sirotků panství Zbiroh /zlomek/, 1686

inv. č. 946, sign. LII/2, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků město Mýto, 1680–1693

inv. č. 947, sign. LII/3, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1664

inv. č. 947, sign. LII/4, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1670

inv. č. 947, sign. LII/5, kt. 95, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick – seznam čelední, 1670

inv. č. 947, sign. LII/6, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1676

inv. č. 947, sign. LII/7, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1677

inv. č. 947, sign. LII/8, kt. 96, Soupis poddaných a sirotků panství Točnick, 1678

inv. č. 949, sign. LII/5, kt. 97, Panství Králův Dvůr, 1668

inv. č. 950, sign. LII/6, kt. 97, Seznam poddaných všech tří panství, přešlých na pusté grunty, 1668

inv. č. 958, sign. LII/14, kt. 127, Korespondence Ignatia de Bois, 1670–1673

inv. č. 958, sign. LII/15, kt. 128, Korespondence Ignatia de Bois, 1674–1675

inv. č. 958, sign. LII/16, kt. 129, Korespondence Ignatia de Bois, 1676–1679

inv. č. 958, sign. LII/17, kt. 130, Korespondence Ignatia de Bois, 1680–1684

inv. č. 958, sign. LII/18, kt. 131, Korespondence Ignatia de Bois, 1685–1690

inv. č. 951, sign. LII/14, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673

inv. č. 951, sign. LII/15, kt. 106, Komorní výnosy, 1674–1675

inv. č. 951, sign. LII/16, kt. 107, Komorní výnosy, 1676–1678

inv. č. 951, sign. LII/17, kt. 108, Komorní výnosy, 1678–1679

inv. č. 951, sign. LII/18, kt. 109, Komorní výnosy, 1680–1681

inv. č. 951, sign. LII/19, kt. 110, Komorní výnosy, 1681

inv. č. 951, sign. LII/20, kt. 111, Komorní výnosy, 1682–1683

inv. č. 951, sign. LII/21, kt. 112, Komorní výnosy, 1684–1685

inv. č. 951, sign. LII/22, kt. 113, Komorní výnosy, 1686–1690

inv. č. 4803, sign. Z 69, Kniha purkrechtní panství JMC Zbirožského, rychta Zbiroh a Sebečice, 1655–1730

inv. č. 4804, sign. Z 70, Kniha purkrechtní panství JMC Zbirožského, rychta Plískov a Sirá, 1655–1730

inv. č. 4962, sign. B 228, Pozemková kniha, panství Králův Dvůr, 1651–1730

inv. č. 5001, sign. H 195, Kniha purkrechtní, panství Točnick 1623–1730

Sbírka matrik a průvodní listinný materiál

sign. Beroun 02, N (1632–1664), O (1633–1661)

sign. Beroun 03, N (1664–1675), O (1664–1676), Z (1677–1689)

sign. Beroun 04, N (1674–1687), O (1676–1686)

sign. Beroun 16, O (1687–1734)

sign. Budňany-Karlštejn 15, N (1651–1669), O (1651–1669), Z (1662–1669)

sign. Budňany-Karlštejn 16, N (1669–1682), O (1669–1681), Z (1676–1679)

sign. Cerhovice 01, N (1678–1705), O (1679–1705)

sign. Hořovice 01a, N (1649–1677), O (1649–1678), Z (1670–1678)

sign. Hořovice 01b, N (1677–1740)

sign. Liteň 01, N (1682–1689), O (1682–1688), Z (1683–1687)

sign. Příbram 002, N (1687–1699), O (1657–1699), Z (1687–1699)

sign. Svatý Jan pod Skalou 01, N (1647–1749), O (1669–1759)

sign. Tmaň 01, N (1685–1707), Z (1689–1710)

sign. Žebrák 01, N (1663–1743), O (1707–1743), Z (1707–1743)

sign. Žebrák 02, N (1673–1729), O (1665–1728), Z (1673–1728)

Státní oblastní archiv v Plzni

Sbírka matrik západních Čech

sign. Drahoňův Újezd 01, N (1631–1683), O (1656–1679)

sign. Drahoňův Újezd 02, N (1683–1737)

sign. Drahoňův Újezd 07, N (1715–1784), O (1683–1789)

sign. Drahoňův Újezd 10, Z (1687–1753)

sign. Mirošov 33, N (1658–1685), O (1656–1685), Z (1685)

sign. Radnice (RO) 01, N (1671–1700), O (1671–1700), Z (1671–1700)

sign. Rokycany 01, N (1659–1682), O (1659–1682)

Národní archiv v Praze

Nová manipulace, část „Zbiroh – komorní panství“

sign. Z 6/1, kt. 1074, Personální záležitosti úředníků panství, 1660–1674

sign. Z 6/1, kt. 1075, Personální záležitosti úředníků panství, 1675–1694

sign. Z 6/2, kt. 1078, Hospodářské a finanční záležitosti panství, 1664–1673

sign. Z 6/2, kt. 1079, Hospodářské a finanční záležitosti panství, 1674–1685

sign. Z 6/2, kt. 1080, Hospodářské a finanční záležitosti panství, 1686–1703

sign. Z 6/4, kt. 1081, Žádosti poddaných ohledně desátků a odvodů peněz a obilí, 1650–1700

sign. Z 6/13, kt. 1085, Obnovení nepořádně vedených urbářů, pozemkových knih, kontribučních, sirotčích a zádušních register panství, 1651–1698

sign. Z 6/15, kt. 1087, Záležitosti poddaných na panství, 1657–1670

sign. Z 6/15, kt. 1088, Záležitosti poddaných na panství, 1671–1680

sign. Z 6/15, kt. 1089, Záležitosti poddaných na panství, 1681–1686

sign. Z 6/15, kt. 1090, Záležitosti poddaných na panství, 1687–1697

sign. Z 6/19, kt. 1091, Podporování poddaných z důchodů panství, 1650–1700

sign. Z 6/38, kt. 1093, Záležitosti řemeslníků na panství, 1651–1700

Stará manipulace – Urbáře, odhady, inventáře

inv. č. 93, Točnick, urbář, 1652

Sbírka Jana Pohla pro dějiny železářství

inv. č. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24

Vydané prameny

JIREČEK, Hermenegild, ed. Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého. Praha: nákladem F. Tempského, 1888.

KALOUSEK, Josef, ed. Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXII, Řády selské a instrukce hospodářské 1350-1626. Praha: Domestikální fond království Českého, 1905

KALOUSEK, Josef, ed. Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXIII, Řády selské a instrukce hospodářské 1627-1698. Praha: Domestikální fond království Českého, 1906.

KALOUSEK, Josef, ed. Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXIX, Dodatek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388-1779. Praha: Domestikální fond království Českého, 1913.

KLÍMOVÁ, Helena. Soupis poddaných podle víry z roku 1651: Berounsko, Praha 2007.

MALÝ, Karel, Ladislav SOUKUP, Petra SKŘEJPKOVÁ a Jiří ŠOUŠA. Práva městská Království českého: edice s komentářem. Praha: Karolinum, 2013.

WEINGARTEN, Jan Jakub. Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus Pro Hereditario Regno Bohemiae Ac in incorporatis aliis Provinciis [...]. Praha: Konrad Müller, 1720.

Odborná literatura

BEHRINGER, Wolfgang. Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“. Příběh z raného novověku. Praha: Argo, 2018.

BUMBA, Jan. České katastry od 11. do 21. století. Praha: Grada, 2007.

BURKE, Peter. Žebráci, šarlatáni, papežové: historická antropologie raně novověké Itálie. Jinočany: H & H, 2007.

CERMAN, Markus a Eduard MAUR. Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750. In: Český časopis historický 98 (2000), s. 737–774.

CIRONIS, Petros. Popis komorního panství Zbiroh z r. 1670. In: Minulostí Rokycanska, 10 (1998), s. 42–64.

CORBIN, Alain. Na stopě neznámému: znovunalezený svět Louise-Françoise Pinagota 1798–1876. Praha: Argo, 2007.

ČECHURA, Jaroslav. Bošilec a jeho lidé (1640–1750): (Kapitoly z třeboňské protostatistiky). Jihočeský sborník historický, 86 (2017), s. 153–172.

ČECHURA, Jaroslav. Dějiny zdola. Hledání ztracených lidí v 18. století. In: Stočes, Jiří – Mušková, Eva et al.: Tenkrát na západě (Čech). Kapitoly z dějin kultury a každodennosti Plzně a Plzeňského kraje. Plzeň 2013, s. 239–256.

ČECHURA, Jaroslav. "Do Moravy utekl, však on tam ale nezůstane": k živelné migraci z jižních Čech na Moravu (1700-1750). Časopis Matice moravské 132/1 (2013), s. 43–81.

ČECHURA, Jaroslav. "Jakou jste měla známost s myslivcem? Skrze bílé šaty, které jsem jemu prala!": (hledání a interpretace třeboňských sexuálních deliktů). Archivum Trebonense: sborník odborných prací z pramenů jihočeských archivů. 2011, roč. 12, č. 1, s. 235-268.

ČECHURA, Jaroslav. Antidisciplinování, či disciplinování zdola? Pasáček, zlodějíček, sexuální delikvent a aktivní člověk Tomáš Kabourek alias Studnička. Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis. 2012, roč. 52, suppl. 1, s. 121-131.

ČECHURA, Jaroslav. Broumovská rebelie. Praha: Nakladatelství Lidových novin, 1997.

ČECHURA, Jaroslav. Černínové versus Kysibelští. Praha: Dokořán, 2003.

ČECHURA, Jaroslav. Kriminalita a každodennost v raném novověku: Jižní Čechy 1650-1770. Praha: Argo, 2008.

ČECHURA, Jaroslav. Krizový management barokní ekonomiky?: Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou za prvních Schwarzenberků (1660–1720). Praha: Karolinum, 2020.

ČECHURA, Jaroslav. Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?. Dějiny a současnost: Kulturně historická revue. 1994, roč. 16, č. 1, s. 2–5.

ČECHURA, Jaroslav. Mikrohistorie a raně novověká studia (Možnosti a meze jednoho historiografického konceptu). In: Časopis matice moravské 135 (2016), s. 361–393.

ČECHURA, Jaroslav. Neklidné století: Třeboňsko v proměnách válečného věku (1590–1710). Praha: Karolinum, 2021.

ČECHURA, Jaroslav. Neklidný život obyčejné ženy: Johana Peřková (1703-1745). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

ČECHURA, Jaroslav. Norma, knížecí reskripty kontra každodenní praxe a praktiky: mýtus a realita tzv. schwarzenberského zákazu sňatků. Jihočeský sborník historický. 2012, roč. 81, č. 1, s. 164-194.

ČECHURA, Jaroslav. Selská rebelie roku 1680. Praha: Libri, 2001.

ČECHURA, Jaroslav. Sex v době temna: Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770), Praha: Rybka Publishers, 2015.

ČECHURA, Jaroslav. Svatohavelský termín na sv. Havla? (Splátkový kalendář úročních povinností na panství Třeboň v letech 1694–1740). In: Jihočeský sborník historický 84 (2015), s. 173–197.

ČERNÝ, Václav. Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního

ČERNÝ, Václav. Vývoj patrimoniálního velkostatku a jeho správy. In: Sborník přednášek proslouvených na prvním sjezdu profesorů filozofie, filologie a historie v Praze. Praha, 1929.

DIBELKA, Jaroslav. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství: Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století. České Budějovice: Jihočeská Univerzita, 2012.

DÜLMEN, Richard van. Bezectní lidé: o katech, děvkách a mlynářích: nepočestnost a sociální izolace v raném novověku. Praha: Dokořán, 2003.

DÜLMEN, Richard van. Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly. Praha: Dokořán, 2002.

DÜLMEN, Richard van. Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století): Dům a jeho lidé. Praha: Argo, 1999.

DÜLMEN, Richard van. Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století): Vesnice a město. Praha: Argo, 2006.

GEREMEK, Bronislaw. Slitování a šibenice. Praha: Argo, 1999.

GINZBURG, Carlo. Sýr a červi. Praha: Argo, 2000.

GRULICH, Josef. Migrační strategie: město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2018.

GRULICH, Josef. Migrace městského a vesnického obyvatelstva: farnost České Budějovice 1750–1824. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2013.

GRULICH, Josef. Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008.

GRULICH, Josef. Zkoumání "maličkostí": Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie. In: Český časopis historický. 2001, roč. 99, č. 3, s. 519–547.

HANZAL, Josef. Vesnická obec a samospráva na počátku 17. století. In: Právněhistorické studie 10 (1964), s. 135–147.

HIML, Pavel. "Odlišné chování" v raném novověku – plaidoyer za odklon od státně-centristické a "elitní" perspektivy a za historicko-antropologický přístup. Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, 2001, 3 (2), s. 53–60.

HIML, Pavel. Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů. In: Opera Historica 4 (1995), s. 153–194.

HIML, Pavel. Vrchnost a venkované v myšlení poddanské společnosti na českokrumlovském panství v 17. a 18. století. In: Opera Historica 5 (1996), s. 639–660.

HIML, Pavel. Zrození vagabunda. Praha: Argo, 2007.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Jan JANÁK a Jan DOBEŠ. Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost. [2.vydání]. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

HNÍZDIL, Pavel. Soupis poddaných podle přiznání víry na panství J.M.C. zbirožském, točnickém a královovském z let 1624 a 1625. Vzácny pramen rodopisný, též příspěvek ke studiu dějin rekatolizace v zemích Koruny české. In: Genealogické a heraldické listy, 31/3 (2011), s. 68–75.

KADLEC, Karel. O poddanství a robotě v zemích českých. V Brně: nákladem Moravské revue, 1899.

KLABOUC, Jiří. Manželství a rodina v minulosti. Praha: Orbis, 1962.

KOČKA, Václav. Dějiny Rakovnícka. 2. vyd. Rakovník: Agrosience ve spolupráci s Musejním spolkem královského města Rakovníka a okresu rakovnického a Muzeem T.G.M. Rakovník, 2009.

KREUZ, Petr. Aktéři bez hřiště a pravidel?. In: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, 2001, 3 (2), s. 68–76.

KROFTA, Kamil. Dějiny selského stavu. Praha, 1949.

KŘIVKA, Josef. Mzdové poměry poddanské čeledě po třicetileté válce. In: Český lid 57 (1970), s. 100–105.

KULHÁNEK, Otakar. Hladomor v letech 1771-1772 a jeho dopad na obyvatelstvo panství Králův Dvůr. In: Minulostí Berounska: sborník Státního okresního archivu v Berouně, 4 (2001), s. 57-72.

KULHÁNEK, Otakar. Královovské komorní panství v polovině 17. století. Stručné nahlédnutí do hospodaření panství a jeho poddaných po třicetileté válce. In: Minulostí Berounska: sborník Státního okresního archivu v Berouně, 2 (1999), s. 15–62.

KULHÁNEK, Otakar. Královovské komorní panství na konci 18. století. In: Minulostí Berounska: sborník Státního okresního archivu v Berouně, 5 (2002), s. 69–124.

KULHÁNEK, Otakar. Královovské komorní panství v polovině 18. století, In: Minulostí Berounska: sborník Státního okresního archivu v Berouně, 3 (2000), s. 43–111.

MATĚÁSKOVÁ, Marie. Staré vs. nové pojetí bezectnosti: každodennost „snížených lidí“ v prostu měst 17. století. In: Staré a nové – staré jako východisko či překážka?: sborník

příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů. Praha: Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, 2016, s. 373–378.

MATLAS, Pavel. Shovívavá vrchnost a neukázněná poddaní?: hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století. Praha: Argo, 2011.

MAUR, Eduard. Český komorní velkostatek. Praha: 1976.

MAUR, Eduard. K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví. Historická demografie. 1983, roč. 8, s. 7–44.

MAUR, Eduard. K způsobu tvoření a splácení cen poddanských nemovitostí v 17. a počátkem 18. století. In: Příspěvků k dějinám cen nemovitostí v 16. a 18. století, s. 71–85.

MAUR, Eduard. Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století. Příspěvek k využití katastrů, soupisů obyvatelstva a pozemkových knih pro studium hospodářského a sociálního postavení venkovského lidu. In: Sborník archivních prací, 14/1 (1964), s. 57–87.

MAUR, Eduard. Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století. Příspěvek k využití katastrů, soupisů obyvatelstva a pozemkových knih pro studium hospodářského a sociálního postavení venkovského lidu. In: Sborník archivních prací, 15/1 (1965), s. 277–297.

MAUR, Eduard. Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté. In: Acta Universitatis Carolinae – Philosophiae et Historica 3 (1972), s. 9–80.

MAUR, Eduard. Základy historické demografie. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.

MÜLLER, Václav. Svobodníci: pokus o monografii ze sociálních dějin českých 15. a 16. století. Praha: Nákladem Kr. české společnosti nauk, 1905.

NEKVAPIL, Ladislav. Čelední služba v Čechách v raném novověku: právní, sociální a ekonomické aspekty. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2020.

NIEBAUEROVÁ, Miroslava. Panství Točnick a Králův Dvůr za třicetileté války. In: Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie, 6/9-10 (1995), s. 235--236.

NOIRIEL, Gérard. Úvod do sociohistorie. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2012.

PETRÁN, Josef a Lydie PETRÁŇOVÁ. Dějiny hmotné kultury. Praha: Vydavatelství Karolinum, 1995.

- PLACHT, Otto. Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století. Praha, 1957.
- POHL, Jan. Kronika města i zámku Zbirova. Zbiroh: Stráž podbrdská: 1903.
- PROCHÁZKA, Vladimír. Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století. Praha, 1963.
- PROCHÁZKA, Vladimír. Trhová smlouva o poddanskou nemovitost v Čechách v 16. a 17. století. In: Sborník historický 10 (1962), s. 93–145.
- PROCHÁZKA, Vladimír. Zabraní majetku po opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století. In: Sborník prací Brněnské univerzity 10 (1961), s. 191–204.
- ŠINDELÁŘ, Bedřich, K otázce zběhlých poddaných u nás: Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13.–18. století. Časopis přátel starožitností, Ústřední orgán historické vlastivědy české 3/1949, roč. 57, s. 164.
- ŠOUŠA, Jiří jr. Několik úvah k institutu poddanství a některým dalším právním otázkám z období předosvícenského absolutismu. In: Právněhistorické studie 47/2 (2017), s. 33–50.
- TINKOVÁ, Daniela. Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti. In: Český časopis historický. 2003, roč. 101, č. 1, s. 27–76.
- TLAPÁK, Josef. Vývoj poddanského purkrehtu v pobělohorském období na území někdejšího Kouřimského a Berounského kraje se zvláštním zřetelem k otázce vzniku a rozšíření nezákupní držby. In: Vědecké práce Československého zemědělského muzea, 11 (1971), s. 107–182.
- TOŠNEROVÁ, Marie. Soupis poddaných komorního panství Králův Dvůr z roku 1651. In: Památky středních Čech, 6 (1992), s. 38–47.
- VACEK, Josef. Každodennost a sexuální delikty na Křivoklátsku na přelomu 17. a 18. století. In: Cornova. Revue české společnosti pro výzkum 18. století, 2018, 5 (1), s. 35–50.
- VACEK, Josef. Sexuální delikty před Apelačním soudem v letech 1687–1727: Proměna rozhodovací praxe po přijetí Constitutio criminalis Josephina. Praha: Academia, 2021.
- VACEK, Josef. Svobodníci a právo: případ Pavla Sládka jinak Cíchy z roku 1663 a krajští hejtmané jako soudní instance. In: Folia Historica Bohemica 36, č. 1, v tisku.